

ISSN 1311-3321 (print)
ISSN 2535-1028 (CD-ROM)
ISSN 2603-4123 (on-line)

UNIVERSITY OF RUSE “Angel Kanchev”
РУСЕНСКИ УНИВЕРСИТЕТ “Ангел Кънчев”

BSc, MSc and PhD Students & Young Scientists
Студенти, докторанти и млади учени

PROCEEDINGS

Volume 61, book 6.3.

Linguistics, Literature and Art Science
&
History, Ethnology and Folklore

НАУЧНИ ТРУДОВЕ

Том 61, серия 6.3.

Лингвистика, литература и изкуствознание
&
История, етнология и фолклор

Ruse
Русе
2022

Volume 61 of PROCEEDINGS includes the papers presented at the scientific conference RU & SU'22, organized and conducted by University of Ruse "Angel Kanchev" and the Union of Scientists - Ruse. Series 6.3 contains papers reported in the Linguistics, Literature and Art Science and History, Ethnology and Folklore sections.

Book	Code	Faculty and Section
Faculty of Natural Sciences and Education		
6.1.	FRI-1.405B-SSS-MIP	Mathematics, Informatics and Physics
6.2.	FRI-1.307-SSS-PP	Pedagogy and Psychology
6.3.	FRI-2G.408-SSS-LLA	Linguistics, Literature and Art Science
	FRI-2G.408-SSS-HEF	History, Ethnology and Folklore
6.4.	FRI-2G.305-1-ERI	Education - Research and Innovations
6.5	FRI-2.204-SSS-FM	Financial Mathematics
	FRI-1.405A-SSS-I	Informatics

The papers have been reviewed.

ISSN 1311-3321 (print)

ISSN 2535-1028 (CD-ROM)

ISSN 2603-4123 (on-line) Copyright © authors

The issue was included in the international ISSN database, available at <https://portal.issn.org/>.

The online edition is registered in the portal ROAD scientific resources online open access

PROGRAMME COMMITTEE

- **Prof. Amar Ramdane-Cherif**
University of Versailles, France
- **Assoc. Prof. Manolo Dulva HINA**
ECE Paris School of Engineering, France
- **Prof. Leon Rothkrantz**
Delft University of Technology, Netherlands
- **Assoc. Prof. Antonio Jose Mendes**
University of Coimbra, Portugal
- **Prof. Ville Leppanen**
University of Turku, Finland
- **Assoc. Prof. Marco Porta**
University of Pavia, Italy
- **Prof. Douglas Harms**
DePauw University, USA
- **Prof. Zhanat Nurbekova**
L. N. Gumilyov Eurasian National University, Nur Sultan, Kazakhstan
- **Prof. Mirlan Chynybaev**
Kyrgyz State Technical University, Bishkek, Kyrgyzstan
- **Prof. Ismo Hakala, PhD**
University of Jyväskylä, Finland
- **Prof. Dr. Artur Jutman**
Tallinn University of Technology, Estonia
- **Prof. RNDr. Vladimir Tvarozek, PhD**
Slovak University of Technology in Bratislava, Bratislava, Slovakia
- **Doc. Ing. Zuzana Palkova, PhD**
Slovak University of Agriculture in Nitra, Nitra, Slovakia
- **Andrzej Tutaj, PhD**
AGH University of Science and Technology, Krakow, Poland
- **Prof. Valentin Nedeff Dr. eng. Dr.h.c.**
“Vasile Alecsandri” University of Bacău, Romania
- **Dr. Cătălin POPA**
“Mircea cel Bătrân” Naval Academy, Constantza, Romania
- **Prof. dr Larisa Jovanović**
Alfa University, Belgrade, Serbia
- **Prof. dr hab. Edmund Lorencowicz**
University of Life Sciences in Lublin, Poland
- **Assoc. Prof. Ion Mierlus - Mazilu, PhD**
Technical University of Civil Engineering, Bucharest, Romania
- **Prof. Dojčil Vojvodić PhD**
Faculty of Philosophy, University of Novi Sad, Serbi
- **Assoc. Prof. Alexandrache Carmen, PhD**
Department of Teacher Training, “Dunarea de Jos”, Galati University, Romania
- **Prof. Alberto Cabada**
University of Santiago de Compostela, Faculty of Mathematics, Santiago de Compostela, Spain
- **Kamen Rikev, PhD**
Institute of Slavic Philology, Maria Curie-Skłodowska University in Lublin, Poland
- **Prof. Emilija Gjorgjeva, PhD**
Goce Delchev University - Shtip, Nord Macedonia
- **Prof. Dr. Ricardo Gobato**
Secretariat of State of Parana Education and Sport (SEED/PR),

Laboratory of Biophysics and Molecular Modeling Genesis

• **Prof. Dr. Fatima Rahim Abdul Hussein**

University of Misan, College of Basic Education, English Department, Iraq

Anna Klimentova, PhD

Constantine the Philosopher University Nitra, Slovakia

• **Prof. Petar Sotirow DSc**

Maria Curie-Sklodowska University of Lublin, Poland

• **Prof. Stepan Terzian DSc**

Bulgarian Academy of Science, Bulgaria

• **Prof. Igor Kevorkovich Danilov, DSc**

Yuri Gagarin State Technical University of Saratov, Russia

• **Prof. Aleksander Valentinov Sladkowski, DSc**

Silesian University of Technology, Poland

• **Prof. Dr. Vera Karadjova,**

“St. Kliment Ohridski” University – Bitola, Faculty of tourism and hospitality – Ohrid, Republic of North Macedonia

• **Prof. Dr. Aleksandar Trajkov**

“St. Kliment Ohridski” University - Bitola, Faculty of tourism and hospitality – Ohrid, Republic of North Macedonia

• **Prof. Dr. Petar Pepur**

University of Split, Croatia

• **Prof. Dr. Korhan Arun**

Namik Kemal University, Tekirdağ, Turkey

• **Prof. Yuliya Yorgova, PhD**

Burgas Free University, Bulgaria

• **Prof. Claudia Popescu, PhD**

Bucharest University of Economic Studies, Romania

• **Prof. Dr. Gerhard Fiolka**

University of Fribourg, Switzerland

• **Prof. Haluk Kabaalioglu, PhD**

Yeditepe University, Turkey

• **Prof. Silva Alves, PhD,**

University of Lisbon, Portugal

• **Hanneke van Brugge, DHC mult**

Appeldoorn, The Netherlands

• **Prof. Nino Žganec, DSc**

President of European Association of Schools of Social Work, University of Zagreb, Croatia

• **Prof. Violeta Jotova**

Direction Pediatrics at St. Marina University Hospital - Varna, Bulgaria, Chair ESPE
Postgraduate Qualification Committee

• **Prof. Tanya Timeva, MD, PhD**

Obstetrics and Gynecology Hospital "Dr. Shterev", Sofia, Bulgaria

• **Prof. Kiril Stoychev, PhD,**

Institute of Metal Science, Equipment and Technologies “Acad. A. Balevsci” with
Hydroaerodynamics centre – BAS, Bulgaria

• **Assoc. Prof. Mark Shamtsyan, PhD**

Technical University, Saint Petersburg, Russia

• **Assoc. Prof. Oleksii Gubenia, PhD**

National University of Food Technology, Kiev, Ukraine

• **Assoc. Prof. Olexandr Zaichuk, DSc**

Ukrainian State University of Chemical Technology, Dnepropetrovsk, Ukraine

• **Prof. Eugene Stefanski, DSc**

Samara University, Russia

- **Doc. Dr Tatiana Strokovskaya**
International University of Nature “Dubna”, Dubna, Russia
- **Prof. Papken Ehiasar Hovsepian**
Sheffield Hallam University, Sheffield, UK
- **Accos. Prof. Krassimir Dochev Dochev, PhD**
University of Portsmouth School of Engineering, UK
- **Mariana Yordanova Docheva, PhD**
University of Portsmouth School of Engineering, UK
- **Assoc. Prof. Ivan Antonov Lukanov, PhD**
University of Botswana, Faculty of Engineering and Technology, Gaborone, Botswana
- **Assoc. Prof. Petko Vladev Petkov, PhD**
Research Associate Cardiff University, UK
- **Prof. Dr. Gabriel Negreanu**
University Politehnica of Bucharest, Romania

ORGANISING COMMITTEE

♦ ORGANIZED BY: UNIVERSITY OF RUSE (UR) AND UNION OF SCIENTISTS (US) - RUSE

♦ ORGANISING COMMITTEE:

- **Chairperson:**

COR. MEM Prof. Hristo Beloev, DTSc – Rector of UR, Chairperson of US - Ruse

- **Scientific Secretary:**

Prof. Diana Antonova PhD, Vice-Rector Research,
dantonova@uni-ruse.bg, 082/888 249

- **Members:**

- **Agricultural Machinery and Technologies, Agrarian Sciences and Veterinary Medicine**
- **Maintenance and Reliability**
- **Thermal, Hydro- and Pneumatic Equipment**
- **Ecology and Conservation**
- **Industrial Design**
Assoc. Prof. Plamen Manev,
pmanev@uni-ruse.bg, 082 888 542
- **Contemporary Foreign Language Teaching; Didactics, Pedagogy and Psychology;**
(16.10., Silistra)
Assoc. Prof. Diana Zhelezova-Mindizova, PhD,
dmindizova@uni-ruse.bg
- **Linguistics; Theory of Literature and History; Philosophy** (16.10., Silistra)
Assoc. Prof. Romyana Lebedova, PhD,
rlebedova@uni-ruse.bg
- **E-Learning; Energy Effectiveness; Natural Sciences; Technical Sciences; Mathematics and Informatics** (16.10., Silistra)
Pr. Assist. Evgenia Goranova, PhD,
egoranova@uni-ruse.bg
- **Chemical Technologies** (06-07.11., Razgrad)
- **Biotechnologies and Food Technologies** (06-07.11., Razgrad)
Assoc. Prof. Tsvetan Dimitrov, PhD,
conf_rz@abv.bg, 0887 631 645
- **Mechanical Engineering and Machine-building Technologies**
Assoc. Prof. Dimitar Dimitrov, PhD,
ddimitrov@uni-ruse.bg, 0886 474 834, 082/888 653
- **Electrical Engineering, Electronics and Automation**
Assoc. Prof. Boris Evstatiev, PhD,
bevstatiev@uni-ruse.bg, 082 888 371
- **Communication and Computer Systems**
Assoc. Prof. Galina Ivanova, PhD, giivanova@uni-ruse.bg, 082 888 855
Pr. Assist. Ivanka Tsvetkova, PhD, itsvetkova@uni-ruse.bg, 082 888 836
- **Transport and Machine Science**
Assoc. Prof. Simeon Iliev, PhD,
spi@uni-ruse.bg, 082 888 331

- **Sustainable and intelligent transport systems, technologies and logistics**
Prof. Velizara Pencheva, PhD,
vpencheva@uni-ruse.bg, 082 888 558, 082 888 608
- **Economics and Management**
Pr. Assist. Miroslava Boneva, PhD, mboneva@uni-ruse.bg, 082/888 776
Pr. Assist. Elizar Stanev, PhD, estanev@uni-ruse.bg, 082/888 703
- **European studies, security and international relations**
Prof. Vladimir Chukov, DSc, vlachu1@gmail.com, +359 82 825 667
Assoc. Prof. Mimi Kornazheva, PhD, mkornazheva@uni-ruse.bg, +359 82 825 667
- **Mathematics, Informatics and Physics**
Prof. Tsvetomir Vasilev, PhD,
tvasilev@uni-ruse.bg, 082/888 475
- **Education – Research and Innovations**
Assoc. Prof. Emilia Velikova, PhD,
evelikova@uni-ruse.bg, 0885 635 874
- **Pedagogy and Psychology**
Assoc. Prof. Bagryana Ilieva, PhD,
bilieva@uni-ruse.bg 082 888 219
- **History, Ethnology and Folklore**
Pr. Assist. Reneta Zlateva, PhD
rzlateva@uni-ruse.bg, 082/888 752
- **Linguistics, Literature and Art Science**
Assoc. Prof. Velislava Doneva, PhD,
doneva_v@uni-ruse.bg, 0886 060 299
- **Health Promotion**
Assoc. Prof. Stefka Mindova, PhD,
smindova@uni-ruse.bg, 0882 895 149
- **Social Work**
Prof. Sasho Nunev DSc,
snunev@uni-ruse.bg, 0886 802 466
- **Medical and clinical diagnostic activities**
Assoc. Prof. Nikola Sabev, DSc,
nsabev@uni-ruse.bg, 0882 123 305
- **Health Care**
Pr. Assist. Greta Koleva, PhD,
gkoleva@uni-ruse.bg, 0882 517 173
- **Law**
Assoc. Prof. Elitsa Kumanova, PhD,
ekumanova@uni-ruse.bg, 0884 980 050
- **National Security**
Assoc. Prof. Milen Ivanov, DSc,
poligon@abv.bg, 082 888 736
- **Quality of Higher Education**
Prof. Ivanichka Serbezova, PhD, iserbezova@uni-ruse.bg
Daniela Todorova, dtodorova@uni-ruse.bg, 082 888 378.

- **REVIEWERS:**
 - Accos. Prof. Velislava Doneva, PhD
 - Accos. Prof. Mira Dushkova, PhD
 - Accos. Prof. Emiliya Nedkova, PhD

**LINGUISTICS, LITERATURE AND ART SCIENCE
&
HISTORY, ETHNOLOGY AND FOLKLORE**

Content

1. FRI-2G.408-SSS-LLA-01	11
Errors in the use of the Definite and Indefinite Articles in Bulgarian Language in Social Medias	
<i>Mariana Kurteva, Niya Peneva</i>	
2. FRI-2G.408-SSS-LLA-02	16
Paisius of Hilendar – The Renaissance Chronicler of the Bulgarian Time	
<i>Martin Dimitrov, Velislava Doneva</i>	
3. FRI-2G.408-SSS-LLA-03	22
Neviana Liposhlieva-Lipa-Липа – An Unknown Poetry Name	
<i>Magdalena Stoyanova, Mira Dushkova</i>	
4. FRI-2G.408-SSS-LLA-04	27
The Missed Quote from “Bay Ganyo” in Literary Education at School	
<i>Mihaela Georgieva, Petya Abrasheva</i>	
5. FRI-2G.408-SSS-HEF-01	33
The Obor-Knez Petko Marinov and his Role in the Northwestern Rural Riots in the First Half of 19th Century	
<i>Pavlina Tsvetkova, Reneta Zlateva</i>	
6. FRI-2G.408-SSS-HEF-02	41
The Proto-Bulgarians between Monotheism and Polytheism	
<i>Presiana Katsarova, Reneta Zlateva</i>	
7. FRI-2G.408-SSS-HEF-03	45
Artistic Expression as A Prerequisite for the Emotional Development of the Child	
<i>Greta Zhelyazkova, Valentina Radeva</i>	

FRI-2G.408-SSS-LLA-01

ERRORS IN THE USE OF THE DEFINITE AND INDEFINITE ARTICLES IN BULGARIAN LANGUAGE IN SOCIAL MEDIAS¹

Mariana Kurteva – Student

Department of Bulgarian Language, Literature, History and Art
University of Ruse
Tel.: 0887 91 50 26
E-mail: meryto33@gmail.com

Asst. Prof. Niya Peneva, PhD

Department of Bulgarian Language, Literature, History and Art
Faculty of Natural Sciences and Education
University of Ruse
Phone: 0886 21 46 39
E-mail: ndoneva@uni-ruse.bg

Abstract: *The current paper presents and discusses some of the reasons for systematic errors in the use of language – wrong use of the definite and indefinite articles with nouns, adjectives, numerals and singular masculine pronouns. The excerpted errors in the use of the definite and indefinite articles are summarized in the following way: the article is used with a word which is the subject of a sentence, an attribute or an apposition to the subject, the article is linked to the abstract verb “to be” (“sam”) and its synonyms etc.*

Key words: *use of articles in Bulgarian language, definite article, indefinite article, errors*

ВЪВЕДЕНИЕ

В съвременния български език задпоставеният определителен член е морфологичният показател на граматическата категория *определеност/неопределеност*, която е характерна както за съществителни и прилагателни имена, така и за някои числителни имена и местоимения. Определителният член е морфема, която сигнализира познатост, известност на обекта. Изборът на подходяща задпоставена морфема зависи от рода и числото на думата: ако словоформата е от мъжки род, единствено число определителните членове са четири: две пълни (-*ът*, -*ят*) и две кратки морфemi (-*а*, -*я*). Ако думите са от женски и среден род, единствено число членните морфemi са съответно -*та* и -*то*. При множествено число определителният член е -*та* или -*те*. Затруднения при избора на членна морфема в писмената реч традиционно се наблюдава при думи от мъжки род, единствено число. От справка в *Официален правописен речник на българския език* от 2012 г., издание на БАН, се установява, че правилата са ясни и е достатъчно да бъдат добре усвоени, за да могат правилно да се прилагат в писмената реч. Защо тогава употребата на пълен и кратък член често предизвиква затруднение и колебание? Целта на изложението е да покаже как се проявява тази почти систематична грешка в езиковата практика.

ИЗЛОЖЕНИЕ

Правилото за използването на пълния и краткия член при думите от мъжки род, единствено число води началото си от 1835 г., където е фиксирано в първата граматика на новобългарския книжовен език на Неофит Рилски. Изборът на пълна или кратка членна морфема зависи от синтактичната функция, която думата изпълнява в изречението.

¹ Докладът е представен на студентската научна сесия на 26.05.2022 г. в секция “Лингвистика, литература и изкуствознание” с оригинално заглавие на български език: НАРУШЕНИЯ В УПОТРЕБАТА НА ПЪЛНИЯ И КРАТКИЯ ЧЛЕН В БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК В СОЦИАЛНИТЕ МРЕЖИ.

След направен преглед на кодификациите на бройната форма от 1945 г. до днес може да се предположи, че повсеместната погрешна употреба на пълния и краткия член на думите от мъжки род вероятно се дължи на различните промени, които настъпват след актуализация в нормите – замяна на граматическите характеристики и съответно термините *именителен* и *винителен падеж* с термините *подлог* и *допълнение*, изключения от правилата, допълнения към основното правило и др.

Друга вероятна причина за честото нарушаване на нормата за пълния и краткия член при имената е, че това правило е изкуствено създадено и няма подобно разграничение в устната реч. Правилото за употребата на пълния и краткия член се ограничава единствено в писмената реч. Грешки се допускат по аналогия с книжовната правоговорна норма, където не се изисква разграничаване между двете форми (пълни и кратки).

Впрочем и в научните среди употребата на пълен и кратък член има своите привърженици и противници. В свое изказване езиковедът Владко Мурдаров коментира проблема така: *Аз ... съм от застъпниците на идеята, че правилото за употреба на пълния и краткия член трябва да продължава да съществува. Основната причина е, че за мене неговото прилагане говори за степента на грамотност на човека и за неговата езикова дисциплина. И дори за начина му на мислене* (Буров 2016:37). В свое интервю за Дарик радио Иван Харалампиев пък интерпретира правилото по следния начин: *Правилото за употребата на пълен и кратък член е напълно изкуствено наложено в езика, само усложнява правописа и можем да минем и без него* (www.dariknews.bg).

Съвсем резонно грешки при членуването с пълен и кратък член се допускат и когато пишещият притежава слаба езикова култура, свързана с граматическите дялове на българския език - синтаксис и морфология. Не се осъзнават достатъчно ясно граматическите категории подлог, съгласувано определение, приложение, съставно именно сказуемо, страдателен залог, които са в пряка зависимост от употребата на пълния член.

Трябва да не се пренебрегва също и фактът, че не се отчита смисловата страна за активен или пасивен вършител, която в писмения текст може да се обозначи единствено с вида член за мъжки род, единствено число.

Установени нарушения при употреба на пълния и краткия член

Езиковият материал за настоящото изследване обхваща 99 коментарни единици². Те са ексцерпирани от социалната мрежа Фейсбук в публикации с различна насоченост: информативна (фейсбук страницата на вестник „24 часа“), социална (фейсбук страницата на форума „БГ мама“), развлекателна (фейсбук страницата на телевизионния формат „Ергенът“) и др. Изборът на източниците е продиктуван от убеждението, че грешки в членуването се наблюдават, където най-често правописът на разговорния стил с ярка стилистика е почти освободен от правила и норми, което говори не просто за „демократично“ изразяване, а за незнание и безотговорност към книжовния език.

Нарушения в употребата на пълния и краткия член в българския език се срещат най-често в следните случаи:

Установени нарушения при използването на пълен член, когато:

• Членуваната дума е подлог в изречението

Народа трябва да кротува, вместо да празнува; Не правете толкова голяма реклама на Бойко Рашков, че на следващите избори за президент, *народа* него ще избере, ако се кандидатира; *Страхливеца*, дете изяде главите на много, само и само да спасява своята; *Страхливия* умира всеки ден смелият един път; *Диктатора* получи от комуниста Борисов дисиденти които осъдиха България; *Летеца* сега ще влезне в историята с най-нисък процент гласували; *Народа* показва, че е много мъдър; ...но като разбраха, че *пилота* не кара техния самолет...; Но подлец си е подлец по душа и не напразно е зададен така по тоя

² Коментарните единици се предлагат в оригиналния им правопис и синтаксис

начин **въпроса**; Замислям се дали един по-агресивен подход би дал резултат, но пък го има и **риска** да станеш крив; **Резултата** обаче по спомен излиза до 3 работни дни; Първоначално започнахме с инхалации с физиологичен разтвор и сребърна вода, но **проблема** остана; След двуседмичен курс **носа** продължава да хърка и да се запушва и да покашля от време на време; **Носа** му свири и хърка; След нея и малката сега, **лекаря** твърди, че не е заразена от така си; **И моя** пита...; Но той **милиия** иска да е част от нашите традиции и се пъне да яде; **Аспирина** неутрализира млечната киселина която се отделя и е причинител на мускулната треска; Понякога боледуват или **климата** ги убива; Не знаех, че може да ми е тъжно за 5 корена краставици, които съм гледала от семка и тъкмо почнат да раждат, слънцето и **дъжда** да ги убият, като умре някое пиле...; А **форума** страшно променя цветовете; Специално при аксесоарите няма какво толкова да го мислим дали **цвета** ни подхожда; Абсолютно съм съгласна с теб, че физиката и **стила** на една жена определят размера на бижутата!; Иначе **ергена** е копирал изцяло дикцията на Радев!

● Членуваната дума е съгласувано определение или приложение към подлога

Плюс това вечер се активира **купения** вот от махалите и хората трябва да могат да дадат отпор; **Лошия** материал се изправи и би шута на Борисов; Днес беше **най-хубавия** залез; Не бойте се, **целия** ден е на разположение; И в крайна сметка към е **правилния** подход, след като е зададена темата от специалист, ще е интересно да се чуе професионално мнение; И да, разбирам те, че е жалко да пропиея така капацитета си, но това си е нейната воля, **нейния** избор; **Личния** лекар включи плумикорт по половин ампула сутрин и вечер, но отново не се повлия; Започна **проклетия** запек; **Моя** син е от 4 дни в ОДЗ 68 в Люлин. **Комешкия** дизайн на елхата е много як; **Твоя** аутфит не би ми понесъл на Лондонския климат в момента; Аз определено мисля, че съм **комбинирания** тип; Не е късно да сменя избора си, но смятам, че **първия** цвят по вече ще ми ходи за студените месеци; Общо взето това ми е **зимния** стил; При нас заваля **първия** сняг, като приказка е; Преди съм споменавала, че **десния** ми крак ми е проблемен; **Умния** човек има адекватна самооценка и поведение; А **външния** вид и неадекватното поведение са предпоставка пък другите жени да и симпатизират...; ...рускичето е много манипулативно, но се чудя дали няма тя да се окаже **най-истинския** човек...; ...на моменти беше леко смутен и дървен, но това си беше **първия** епизод; А Венета не знам какъв фармацевт е, но **комедийния** жанр губи от отсъствието ѝ; Като цяло **втория** епизод беше по-приемлив.

● Членуваната дума е свързана с абстрактните глаголи съм, бъда, оказвам се, изглеждам, ставам, казвам се, наричам се, представлявам

Той знае много добре какъв ще бъде **отговора** на такъв въпрос; Точните му думи бяха : В момента Крим е руски, какъв да е? Ето тук е **проблема**; Не им е за първи път, това им е **стила**; Ако го беше формирал по друг начин **отговора** щеше да е без разни обяснения; **Плюса** е, че ако стане война няма да може да натисне бутона.. ще е заспал; Герджиков загуби, защото **подхода** му бе грешен; клекнаха да се кланят на Боко....така, че **авторитета** им е вече нулев пред техните симпатизанти дори; Ти си цял да бъдеш **виновния** накрая; **продукта** е супер заслужава си; Между другото, не знам какъв е **накрайника** на въпросния спрей...; ...и е толкова замърсен **въздуха** и то по това време на годината....; Съжалявам, но **Флудитека** е за влажна кашлица и не можете да прекалявате с него; **Въпроса** ми е мога ли да ползвам уреда безопасно и как да разбера дали е сериозно положението? Здравейте доктор Янкова, **малкия** е на 5 месеца...та **въпроса** ми е не е ли много и пюре и мляко; Всичко зависи от това какъв е **лена**; Да, **алкохола** е лекарство в минимални количества...; Пинк, страхотен е **комплекта** от фино плетиво!; ...зависи от материята, **моя** е от миналата зима и нито се е размъкнал, нито е станал на бобчета; Е как разбра от снимка с телефон, какъв точно е **отенъка**; Най-точен е **цвета** на капака на кутията, не отпред, не на мострата; **Глутена** също за съжаление е бъкн от химикали и ГМО; Какъв е **извода** на всички козметични дефекти; Даже са ми питали кой ми е **фризьора**; Но сивата коса сама по себе си не ми е определяща какъв е **човека**; **Цвета** е

направо блестящо бяло; **Цвета** е хамелеон зеленикаво-сиво-кафеникаво; При мен **сезона** е само един и то около два месеца; Друг е **въпроса**, че част от мъжете имат достатъчно капацитет да не го пишат по профилиите си; И какъв е **двигателя** на това развитие; ...та хич няма шанс да срещна спойлери кой е **победителя**.; Овен е май **ергена**. Четох днес някъде; То малко и **гласа** и е като на Софка...; Кой е **стилиста** на това предаване? Да знае, че не става!; Той **епизода** си е наред, но участничките са взели едната-блъсни другата, с малки изключения; Ама какъв беше **въпроса**, че тази се разплака?

Установени са нарушения при използването на краткия член,когато:

● Членуваната дума НЕ е подлог в изречението

Много благодаря доктор Янкова за **отговорът** Ви; Когато тръгнах да търся ясла за **синът** ми ...; Имам **моделът** с розов акцент от 4 години; На мен ми е безкрайно интересен **коментарът** на твоя златар! **Смарт-часовникът** го нося само като спортувам или съм на излет в планината; Без **стайлингът** обаче, физиономията му едва ли щеше да е нещо особено; **Ергенът** обаче прояви не особено добър вкус с **изборът** за първа целувка; Губи ми се част от **интересът** от гледането, ако знам какво ще се случи; Прочетох **спойлерът** и ще искам да знам как става работата; За това че изглежда леко по-възрастен най-вероятно е от **режимът** му за трупане на мускули....; Финалните 4 момичета запознават **ергенът** със семейството им и близките приятели. също така сега 4те момичета запознават **ергенът** Клейтън с техните семейства; Чух набързо **анонсът** на " Преди обед" за утре...; Габито чупи **тъпометърът**, Дениз се държи като евтина държанка; От момичетата ми харесваше Марта, но тя не водеше друг разговор, освен за **бившият** и дъщеря си...; **Снощният** едва го изтърпях...; Но всекиму според капацитета и **вкусът** към живота, предполагам; Ще цитирам **класикът** и ще кажа-просто ѝ се живучка

● Членуваната дума НЕ е съгласувано определение или приложение към подлога

...тогава народа възстава и след година протести по **най-демократичният** начин изхвърли изкорен мафията; Голям поклон и респект пред **българският** народ; Твоя аутфит не би ми понесъл на **Лондонският** климат в момента ...хем още **първият** път видяхме всичко, което уж трябва да се види; **първият** абзац от поста ти все едно аз съм го писала; Като недостатък бих посочила **ограниченият** избор на цветове и невъзможността за изсветляване с тях.; Поддържам близък до **естественият** ми цвят; За себе си открих **най-простият** начин за баланс; Едни единствени маратонки наследих от **моят** син когато беше в предучилищна възраст; Аз си харесвам **естественият** цвят; Единствено наличието на още три чанти от **същият** модел би ме разколебало; А BTV не смятат да го качват това предаване и епизодите в **официалният** им сайт, така ли?; Очаквам Габиту и Зори Джи да се борят до последно за сърцето му, което в **реалният** живот е почти невъзможно; Време му трябвало на **горкият** човек; ...но определено не изглеждаше като затворена страница от **нейният** живот; Между другото четох, че само в **първият** епизод са имали професионален фризьор и гримьор.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Ексцерпираният материал дава възможност да се направят следните по-важни изводи:

- Регистрирани са общо 119 нарушения във връзка с употребата на пълния/краткия определителен член. В 18 от коментарните единици се наблюдава повече от една грешка (Първоначално започнахме с инхалации с физиологичен разтвор и сребърна вода, но **проблема** остана. **Личния** лекар включи плумикорт по половин ампула сутрин и вечер, но отново не се повлия. След двуседмичен курс **носа** продължава да хърка и да се запушва и да покашля от време на време и др.)

- Отчита се по-висока честотност на грешна употреба на краткия член вместо пълния, като най-голям брой грешки се наблюдават в случаите, когато членуваната дума е свързана с абстрактните глаголи съм, бъда, оказвам се, изглеждам, ставам, казвам се, наричам се,

представлявам (37 грешки). Сравнително еднакъв е броят на грешките, когато членуваната дума е подлог в изречението (24 грешки) и когато членуваната дума е съгласувано определение или приложение към подлога (22 грешки)

- Сравнително по-малък е броят на случаите при използването на пълния член, вместо краткия. Източникът за подобен тип неправилна употреба вероятно е разпространеното погрешно мнение, че пълният член придава по-голяма тежест на думата.

- Основната според нас причина за допускането на грешки при употребата на пълния/краткия член при имената е недоброто познаване на правилата за употребата му, неразграничаването на основните синтактични понятия и ниската езикова култура на коментиращите. Смятаме, че правилното членуване наистина изразява човека и неговото мислене. То е свързано с много точно установени правила, които следва да се знаят и спазват от носителите на българския език. В този смисъл е важно българското образование в прогимназиалния си етап, където се поставя фундаментът на морфологичните и синтактичните знания, да намери ефективните форми и подходи към обяснението и практическата реализация на категорията определеност за постигане на трайни знания, свързани с членуването като част от езиковата култура.

ЛИТЕРАТУРА

Burov, St. What kind of language problems do the Bulgarians comment in the web (View on opinions of Bulgarian web users). Paper presented at the Twelve International Sociolinguistic Conference, dedicated to Mihail Arnaudov, 2016, Sofia, 34-42 (**Оригинално заглавие:** Буров, Ст. Какви езикови въпроси коментират българите в интернет? (Поглед върху мненията и нагласите на българските интернет потребители). Материали от Дванадесетата международна конференция по социолингвистика, посветена на 75-годишнината на академик Михаил Виденов, С., 2016, 34-42).

Official Spelling Dictionary, 2012. Sofia. Prosveta (**Оригинално заглавие:** Официален правописен речник на българския език, С., 2012, Просвета).

Stancheva, R. About the codification of definite and indefinite article. In: Bulgarian language magazine, 64 (2017), Appendix, 41-59, 2017 (**Оригинално заглавие:** Станчева, Р. За кодификацията на правилото за пълен и кратък член. В: сп. Български език, 64 (2017), Приложение, 41-59, 2017).

ИНТЕРНЕТ ИЗТОЧНИЦИ

Pashov, P. About the definite and indefinite article in Bulgarian language. URL: <https://unustamatubg.wordpress.com> (**Оригинално заглавие:** Пашов, П. По въпроса за пълния и краткия член в българския език. В: <https://unustamatubg.wordpress.com>).

Haralampiev, I. Definite article is not necessary. URL: <https://dariknews.bg/regioni/velikotyrnovo/pylniq-tchlen-ne-e-nuzhen-smqta-prof.-ivan-haralampiev-442752> (**Оригинално заглавие:** Харалампиев. И. Пълният член не е нужен. В: <https://dariknews.bg/regioni/velikotyrnovo/pylniq-tchlen-ne-e-nuzhen-smqta-prof.-ivan-haralampiev-442752>).

PAISIUS OF HILENDAR – THE RENAISSANCE CHRONICLER OF THE BULGARIAN TIME³

Martin Dimitrov – student

University of Ruse

E-mail: martin_fear@abv.bg

Assoc. Prof. Velislava Doneva, PhD

Department Faculty of Natural Sciences and Education,

University of Ruse

E-mail: doneva_v@uni-ruse.bg

Abstract: *But “Istoriya Slavyanobolgarskaya”, weighted with fundamental task, most clearly identifies the trends and prospects, values the new and current for Bulgarian spiritual life in the name of new horizons – political and spiritual. Because it’s author is the bearer of modern, new ideas for the Bulgarian world. His goal is to distance himself from the officially imposed, to overcome the unquestioning temptations of the “foreign”, to seek and offer his own principles and ideas with which to blind the collective energy, to build mentality and self-confidence in his fellow Bulgarian. In the present exposition we are looking for the highlights from “History” of Paisius, which are the important grounds for the claim that he was the first Renaissance chronicler of the Bulgarian time. Paisius of Hilendar – the Renaissance chronicler of the Bulgarian time.*

Key words: *Istoriya Slavyanobolgarskaya, Renaissance, nationality, language, memory.*

ВЪВЕДЕНИЕ

Знайно е, че „История славянобългарска“ дава началото на Българското възраждане. Това обстоятелство се определя от българската научна мисъл в лицето на Марин Дринов и Васил Друмев (1871 г.). Преди това, както В. Априлов, така и Г. С. Раковски смятат реформите на Махмуд II и Абдул Меджид за начало на Възраждането, макар че вече са имали достъп до преписи на Паисиевата история. Защо все пак „История славянобългарска“ е началото? Защото е книга – предпоставка и основа за пренагласа на духовно-творческото съзнание, което довежда до изкрystalизиране на национално-патриотичната идея и формите на нейното отстояване чрез книжнината.

Кой е Паисий? Малко се знае за житието на духовника и човека Паисий. Малко, но достатъчно научаваме от послесловието на „Историята“ му. *Аз, Паисия, йеромонах и проигумен хилендарски, събрах и написах, от руските прости речи преведох на българските и славянски прости речи... И я съставих в манастира Хилendar, при игумен Лаврентия, мой роден брат от една майка и по-стар от мене; той тогава имаше 60 години, а аз – 40. В това време Хилendar даваше данък на турците три хиляди гроша и беше задлъжнял 27 хиляди гроша и имаше голям смут и несъгласие между братята. За това не можах да изтърпя това в Хилendar, излязох и дойдох в Изограф и там намерих още много сведения и писания за българите (Хилendarски 1973:102).*

За да изясним проблематиката на изследваната тема, за нас е важно да осветим личността на хилendarския монах. От „История славянобългарска“ разбираме, че за мисленето на Паисий висша ценност са понятията „история“, „общество“, „национално пробуждане“, а не собствената неудовлетвореност от живота. За тази личност може да се съди и по начина на писане и от стила на изразяване. Там разпознаваме скромния аскет с горещо сърце на пламенен родолюбец. Расото, манастирският канон изискват от него да бъде честен с братята си християни. Затова той е истински в словото си – импулсивен, с горещ

³ Докладът е представен на студентската научна сесия на 26.05.2022 г. в секция „Лингвистика, литература и изкуствознание“ с оригинално заглавие на български език: ПАИСИЙ ХИЛЕНДАРСКИ – ЛЕТОПИСЕЦЪТ НА ВЪЗРОЖДЕНСКОТО ВРЕМЕ.

темперамент, емоционално-изповеден, изпълнен с пламенна любов и неприкрита ненавист. И преди него са писани истории на сравнително достъпен език. Такава е и книжнината на дамаскинарите. Но „История славянобългарская“ е книга, натоварена с основополагаща функция. Тя идентифицира най-категорично и пълно тенденциите и перспективите, остойностява новото и актуалното за българския духовен живот в името на нови хоризонти – политически и духовни. Защото нейният автор е носител на модерни, нови идеи за българския свят. Целта му е да се дистанцира от официално налаганото, да преодолява безпрекословността на изкушенията на „чуждото“, да търси и предлага собствени начала и представи, с които да обвърже колективната енергия, да гради характер и самочувствие у събратята си българи.

Проф. Иван Шишманов пише: *Би могъл някой да се отнесе пренебрежително към този монах, написал своята „славянобългарска“ история с минимум знания за предмета и с една странна за днешния историк наивност. Но у него има нещо по-важно: дълбоко съзнание за цената на собствената народност и волята да се бори за нейната пробуда. Това са два нови елемента в психиката на българина... Защото тъкмо като симптом на разпръснатата национална енергия характерът и идеите на Паисий стават за нас необикновено важна научна проблема.*“ (Арnaudов 1968:308). Ето и това професорско основание ни мотивира да се обърнем към книжовния подвиг на летописеца Паисий.

ИЗЛОЖЕНИЕ

Отношението към миналото и историята

Хилендарският монах има засилен интерес към собственото ни минало, поставено в контекста на световната и библейската история. Задачата, която си е поставил, е да разкаже и докаже, че българите са библейски стар народ, че имат славно и светло минало. Най-важното е, че Паисий има концепция за историята – тя трябва да обединява в себе си и политическия, и духовния живот на общността. Историята става белег на образованост, на достойнство, на политически просперитет, а българите нямат написана история и Паисий ще ни каже, че това е обида за нашия род. В своя труд изтъква, че историята е начин да се проникне в миналото, да се изучат съдбините на народа. *Отгде ще можеш да добиеш тия знания, ако не от ония, които писаха историята на този свят и които, при все че не са живели дълго време, защото никому не се дарява дълъг живот, за дълго време оставиха писания за тия неща.* (Хилендарски 1973:31).

Макар че ползва модерни за времето си източници – хроники, дарителските грамоти на българските царе, „Стематографията“ на Жефарович и др., Паисий допуска по-скоро целенасочено някои фактологически грешки, които умножават славните страници от българското минало. Ясна е стратегията му – да разказва и посочва факти, които остойностяват българското минало като славно, поучително, похвално, а българите – *прочути по цялата земя* (Хилендарски 1973:34). Той идеализира изминалите времена в българската история като патриот-романтик. Споменът за славното минало доказва колко нещастно е настоящето, но въпреки това светогорецът дава кураж и вяра за също толкова славно бъдеще. Паисий се захваща с нелеката задача да напише история на своя народ, защото е убеден, че да се познава родното минало е *потребно и полезно* (Хилендарски 1973:33). Особено важно за него е да разреши въпроса с историческата вина, която гърците преписвали на българите. Кой народ е извикал турците на Балканите и е ускорил тяхното нашествие? В случая Паисий си служи с *руските и московските печатни истории* (Хилендарски 1973:76), за да докаже, че гърците първи са пуснали турците *през море и по сухо срещу България* (Хилендарски 1973:76). Като външни подбуди на написването действат самохвалството, укорите и подмятанията на гърци, сърби и руснаци, че българите нямат своя история, че не са *мудри и политични, а прости, глупави и нищетни*. На това предизвикателство Паисий отговаря с достойнството на потомък на народ, който е богоизбран. В този смисъл патриотизмът му е действителен, с гражданско-възпитателна роля с изявена гражданска позиция. Култовите пространства на миналото, разгърнатият култ към собствената история показват, че продуктивно и жизнено за съзнанието и самочувствието на

българина е онова, което струи от родното му минало, което разказва славни страници. Заради всичко това, въпреки че се опира на средновековната традиция, той се определя като първия историограф и народопсихолог с мисия.

Отношението към земята

Говорейки за миналото, Паисий не се спира на материалната култура, освен на изграждането на църкви и манастири. Сакрализира отношението си към земята и богатствата ѝ – *толкова хубава и изобилна, ...и големи къщи, и ниви, и лозя и хубави места...* (Хилендарски 1973:41). Според основоположника на Българското възраждане нашият народ получава божията благословия, защото не е злобен и е естествен. А тези качества са породени в него от връзката му със земята: *Виж как Бог обича повече простите и незлобливи орачи и овчари и най-първо тях е възлюбил и прославил на земята...* (Хилендарски 1973:35). Паисий смята, че тези черти на характера ни и завоюваната територия правят българския род достоен за уважение, най-първи сред другите славянски народи: *От целия славянски род най-славни са били българите, първо те са се нарекли царе, първо те са имали патриарх, първо те са се кръстили, най-много земя те завладели. Така от целия славянски род били най-силни и най-почитани* (Хилендарски 1973:34).

Както изтъкнахме, за Паисий жизнелюбието и устойчивостта на българите не се измерва с материалното, а с онова, което те са отвоювали през годините назад – земята. За Паисий българската земя е свещена. Откриването на Обетованата земя и страданието по опазването ѝ е най-важният момент в посланието на Паисий.

Отношението към рода и държавата

Твърде много обикнах българския род и отечество (Хилендарски 1973:33) – Паисий изповядва в книгата си силни родолюбиви чувства към българския род. А любовта към рода ражда гнева към родоотстъпниците. Като духовник е уверен, че спасението на българския род е в религията и в познанието за себе си.

За вас е потребно и полезно да знаете известното за делата на вашите бащи, както знаят всички други племена и народи своя род и език, имат история и всеки грамотен от тях знае, разказва и се гордее със своя род и език. (Хилендарски 1973:33). За хилендарския монах е важно всеки да знае откъде идва и какъв е неговият род. Трябва да се знае, че българите са благословен, боголюбив народ, със славно минало. Всички други народи го познават. *Всички народи на земята знаят българите и във всички истории се свидетелствува и се намира писано* (Хилендарски 1973:71). За светогореца е непонятно как, след като сме толкова велик народ, има такива сред „своите“, които се израждат в чуждопоклонници и се срамуват да се нарекат „българи“. Наистина сложни и противоречиви са условията, при които е поставена българската общност. Паисий ясно осъзнава непродуктивността на заобикалящата го среда на „своите“ с притъпяващата инертност, с липсата на просветеност, първичност на нравите, ниско ниво на духовните хоризонти, оскъдни възможности за контакти с чужда книжнина и въобще – липсата на национален живот в неговата цялост.

Или българите не са имали царство и държава? Толкова години са царували и са били славни и прочути по цялата земя и много пъти са взимали данък от силни римляни и от мъдри гърци. (Хилендарски 1973:34). Според Паисий един владетел не се превръща във велик, единствено, ако владее добре външната политика, но и трябва да създаде за поданиците си справедливи закони и мирен живот в държавата. Защитата на целостта и интересите на държавата трябва да са основна задача на царя и ако той не успява да се справи, народът му по право трябва да му се противопостави.

Българската държава не съществува по времето на Паисий, но българският род е оцелял, макар и да се е лишил от паметта за държавността, която е имал. Затова и възстановяването на българското царство трябва да започне от рода. *Внимавайте вие, читатели и слушатели, роде български, които обичате и имате присърце своя род и своето българско отечество и желаете да разберете и знаете известното за своя български род и*

за вашите бащи, прадеди и царе, патриарси и светии как изпърво са живели и прекарвали. За вас е необходимо и полезно да знаете известното за делата на вашите бащи, както знаят всички други племена и народи своя род и език, имат история и всеки грамотен от тях знае, разказва и се гордее със своя род и език. (Хилендарски 1973:33). Откривайки в историята славните дела на своите царе и на народа си, българинът се замисля и за собствения си род. Взаимозависимостта между род и държава при Паисий е категорично определена и под влияние на християнската религия и е разгледана в нравствен аспект. Българското царство пада под гръцко владичество при цар Самуил заради неговия грях – *избил своя царски род, прогневил много Бога и Бог изпратил гнева си върху него и върху цяла България и ги предал в гръцки ръце за много време* (Хилендарски 1973:55-56).

Отношението към езика

Стане ли дума за отношението на Паисий към езика, няма как да не си припомним култовия цитат: *О неразумни и юроде! Защо се срамуваш да се наречеш българин и не четеш, и не говориш на своя език?* и онова: *българино знай своя род и език* (Хилендарски 1973:34), превърнало се в девиз на Българското възраждане. Хилендарският монах е възмутен от българите, които не познават и не говорят езика си. За него те са чуждопоклонници и *не се грижат за своя български език, но се учат да четат и говорят по гръцки и се срамуват да се нарекат българи... аз видях, че много българи постъпват така* (Хилендарски 1973:34). Паисий все пак се надява, че тяхното поведение се определя от заблуда и невежество и то ще бъде променено, след като прочетат историята му.

За Паисий езикът е най-верният и сигурен пазител на народността. В тази монолитна по дух и съдържание творба израства пред нас високият ръст на книжовника патриот, народен будител. Той намира подходящ език, за да възслави националните добродетели, миналото, но и да порицае с гневен език родоотстъпничеството, пасивността и духовната убогост. Като ренесансов човек Паисий има осъзнато отношение към езика. Доказателство за това е, че той използва народния говорим език, за да бъде разбран от хората. За него езикът е част от народността, част от принадлежността към род и земя. Чрез Паисий езикът става елемент на националното самосъзнание на българина. Това е едно от най-силните внушения на „Историята“. Многото риторични въпроси, обръщения, епитети насищат публицистичния тон на творбата. Често се подчертава поуката. Монахът няма съзнание, че прави художествена литература, а всъщност от „Историята“ се получава една жанрова смесица от историческо съчинение, полемичен труд и литература. Текстът му е изпълнен със силен емоционален оценъчен елемент и внушение. Така събитията от миналото стават факти от духовната биография на съвременника.

Отношението към вярата

Особеност на нашия Ренесанс е не преодоляването на религиозното, а стремеж за укрепване на християнството, което първо е част от националното чувство на българина и второ – знак за духовността, от която той е бил насилствено лишаван. Религията е трябвало да бъде постигната, но не като догма, а като национално самочувствие и нравственост. Затова „Историята“ на Паисий е едновременно църковна и светска. Според него познанието на религията дава самочувствието на народа, че е богоизбран. *Виж как Бог обича повече простите и незлобливи орачи и овчари и най-първо тях е възлюбил и прославил на земята...* (Хилендарски 1973:35) Историята учи, а религията, проповядвана на роден език, възпитава и дава увереност на един изстрадал народ.

Една от идеите при написването на книгата е да укрепи вярата на българите, които първи са приели православието и са успели да го съхранят през толкова *страдание и насилие* (Хилендарски 1973:90). *Така българите по-рано от всички славянски народи приели православието, по-рано имали свой патриарх и цар и започнали да четат на своя език* (Хилендарски 1973:90). Светогорецът се стреми да засили вярата в своите сънародници, защото смята, че вън от православието не може да съществуват българската духовност и народност. В структурната схема Паисий защитава истинската вяра, а защитата се изпълва

със съдържание, когато спори с еретиците. Монахът изважда на показ историята на Ной от Библията, трансформира я в определена философска и естетическа стойност и върху нея изгражда художествения образ на българския народ. В резултат на това извежда идеята за божествения произход на българския род. Но Паисий е духовник, който не внушава мисълта за смирение и уповаване само в Бога, за да се избавят българите от робство. Вярващ човек е, без да е религиозен в оня смисъл на думата за абсолютно съобразяване с каноните на църквата. Вярващият човек възприема Бог като философско понятие. Разказът за потопа е само потапяне в едно фолклорно-митологично виждане за света и събитията в него. Паисий смята, че легендарното се оказва по-функционално в сравнение с историческото. То е сакрално и не подлежи на обсъждане. В този смисъл Паисий използва творчески Библията – не се интересува от религиозната основа на разказа, а мисли за конкретни задачи, свързани с националната кауза.

Хилендарският монах изразява тук своята позиция и за това кое е грях и кое праведност. Смята, че България пада под гръцко владичество по времето на цар Самуил, заради неговия грях – *избил своя царски род, прогневил много бога и бог изпратил гнева си нему и на цяла България и ги предал в гръцки ръце за много време* (Хилендарски 1973:56). В случая водещи са религиозните възгледи на автора. В същото време той не определя като грях постъпката на Травелия, който ослепява сина си, защото се е върнал към езичеството. Защо неговата жестокост е оправдана, а Самуиловата не? Действието на Травелия е в името на вярата, а при Самуил, според Паисий, е от завист. Християнската нравственост на хилендарския монах определя смисъла на греха и праведността. Укрепването на царството и неговото запазване е морален въпрос – погубването му е следствие на загубена нравственост – *После се развратил и Бог го изоставил* (Хилендарски 1973:55). А според Паисиевите възгледи убийството в името на религията не е прегрешение.

Историкът Паисий отделя особено внимание на светите мъченици, които са устоявали вярата си. За него един народ не може да притежава богата духовност без чувствителност. Тъкмо затова разказва не само за славните събития, но и за страданията и извисеността на българските светци, защото вижда в съвремението си, че сънародниците му са изгубили чувствителността си: *На първо време – пише той – турците избили многоброен народ по градовете заради християнската вяра, но хората поради простота и безгрижие не описвали страданията им и така страданието и имената им преминали от род на род в забрава* (Хилендарски 1973:101). Основният въпрос е: Страданието ли определя същността на българската чувствителност и как се свързва тя с вярата? За отговор на този въпрос могат да се изберат няколко момента от историята, например приемането на християнството от Мортагон, или защо иконописецът е нарисувал второто пришествие Христово и как въздейства стенописът върху владетеля, ослепяването на петнадесетте хиляди войници и реакцията на Самуил, разказът за мъченика Ангел от Флорина и други.

Един от замислите на Паисий е да укрепи вярата на българите и да върне тяхното самочувствие като част от народ, който първи е приел православието и е успял да го съхрани през толкова *страдание и насилие* (Хилендарски 1973:90). Той не пропуска да порицае иконоборците, влечението по ересите и най-вече – гръцкото духовенство, което държи съзнателно в невежество българите, за да ги отдалечи от езика и културата им. Съществуването на българската народност и духовност, както и нейното бъдеще, Паисий не вижда вън от православието.

В своя разказ Паисий използва не създадения вече християнски портрет на българина, а представя агресивната страна в поведението му. За тази цел си служи с авторитета на Цезар Бароний, който определя българите като *диви и непобедими във война* (Хилендарски 1973:40). При характеристика на прадедите той много често подчертава липсата на страх – *един отивал срещу десет без страх* (Хилендарски 1973:40). Подчертават се смелостта и храбростта, но и жестокостта. Вероятно Паисий разкрива този агресивен вариант на българската душевност, имайки предвид страха, който се е вселил у съвременниците му – роби на свиреп и развратен господар. Темите за защитата на вярата, идеята за божествения

произход на българския народ, за страданието, за греха, за наказанието са основен темел в структурното изграждане на „Историята“.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

„История славянобългарская“ е прозорлива книга, създадена съзнателно и това личи от множеството внушения и от настояването на Паисий тя да бъде разпространявана. Това е историографски труд, но с лице обърнато към съвременността. Паисий е първият български историограф, социолог, философ, народопсихолог. Неговият глас е заклинание с вяра, оптимизъм и тревога за народно свестяване и пътуване в бъдещето. Паисиевото дело е първият урок по патриотизъм при едно по-модерно съзнание, което определя същината на духовния ни живот и до днес. Светогорецът пише със съзнанието за полезността и перспективата на своето дело. Словото му излъчва самочувствие на модерно устроена личност. 260 години „Историята“ му шества из българското духовно пространство. И днес ние имаме потребност от нейната съзидателна енергия, духовна мощ, от яснотата и силата на посланията ѝ. Тя остава Голямата книга на българите, а Паисий се записва като първия ренесансов летописец на Българското време.

ЛИТЕРАТУРА

Arnaudov, M. Bulgarian folklore articles. Vol.1, 1968, p. 308 (*Оригинално заглавие:* Арнаудов, М. Очерци по български фолклор, том първи, 1968, с. 308.

Hilendarski, P. Slavic-bulgarian history, 1973. Sofia. Bylgarski pisatel (*Оригинално заглавие:* Хилендарски. П. Славянобългарска история С, 1973, изд. Български писател.

NEVIANA LIPOSHLIEVA-LIPA-ЛИПА –
AN UNKNOWN POETRY NAME⁴

Magdalena Stoyanova – Student

Department Faculty of Natural Sciences and Education,
University of Ruse
E-mail: stoyanova.magdalena00@abv.bg

Assoc. Prof. Mira Dushkova, PhD

Department Faculty of Natural Sciences and Education,
University of Ruse
E-mail: mdushkova@uni-ruse.bg

Abstract: *The present report reconstructs part of the life biography of Neviana Liposhlieva, known with her poetical alias Lipa. Liposhlieva is a close friend of Hristo Smirnenski and just like him she is attracted to the ideals of communism. From the middle of 20-th years of the XX century she is attracted to the ideas of anarchism. In the 20's and 30's she publishes her poetical works in the magazine "New road" („Нов път“) and the newspaper "Light" („Светлина“) and also in the anarchical publications "Beginning" („Начало“), "Spaces" („Простори“) and "Compass" („Компас“).*

Keywords: *Neviana Liposhlieva-Lipa, Hristo Smirnenski, communism ideals, anarchism.*

ВЪВЕДЕНИЕ

В личния архив на известния русенски анархист Панайот Чивиков (1904–1998) за първи път срещнахме името на Невена Липошлиева⁵ (Липа). В кореспонденцията си с Васил Александров⁶ от София (1908–1990) и с кореспондента С., Чивиков изразява загрижеността си, че са забравени имената на много литератори като Георги Жечев, Йордан Ковачев, Недялко Месечков, Витош Таджер, Борис Шивачев, Невена Липушлиева (*Lipa*), Ружа Горянска, Стефан Досев (*Степан*), *Работник*, *Велко-Зидаря*, Владимир Харизанов, съмишленици на Георги Шейтанов, Димо Петранов и Крум Кърджиев – „с прогресивни и космополитични разбирания“ (ДА, ф. 1457, оп. 1, а.е. 106, л. 1).

ИЗЛОЖЕНИЕ

Нашите проучвания разкриха някои биографични данни за Невяна Липошлиева. В сборника „Спомени за Христо Смирненски“ (1955) е поместен неин спомен за приятелството ѝ с известния поет. От публикуваните в сборника мемоарни разкази (от Липошлиева и нейни съвременници) изведохме биографични данни за младежките ѝ години.

Баща ѝ Иван Липошлиев е учител по математика на Христо Смирненски в трети прогимназиален клас в град Кукуш. Невяна Липошлиева е съученичка с Надежда (сестра на Смирненски). Самата Липошлиева се запознава с Ведбал през 1917 година. Особено близки са отношенията им през 1919 година, когато Смирненски често посещава дома ѝ на ул. „Брегалница“ 95.

⁴ Докладът е представен на студентската научна сесия на 26.05.2022 г. в секция „Лингвистика, литература и изкуствознание“ с оригинално заглавие на български език: НЕВЯНА ЛИПОШЛИЕВА-ЛИПА – ЕДНО НЕПОЗНАТО ПОЕТИЧЕСКО ИМЕ.

⁵ В кореспонденцията на Панайот Чивиков името ѝ е написано като Невяна Липушлиева/Липушлиева.

⁶ Васил Александров е български литератор, литературен критик, публицист и библиограф. Сътрудник на „Мисъл“, „Младежки преглед“, „Съвременник“, „Жар“, „Дъга“, „Светлоструи“, „Час“, „Заря“ и др. Отговорен редактор на списание „Нова литература“. Заместник главен редактор във Военното издателство, директор на Дома на детската книга.

По-късно тя се омъжва и ражда син (ДА, ф. 1457, оп. 1, а.е.119, л. 8). Допълнителните ни издирвания в електронния регистър на държавните архиви ни отведе до информацията, че на 22 януари 1973 г. тя е награденa с орден II степен „9 септември 1944 г.“. От описа на документа разбираме, че по мъж тя е Мазаджиева и наградата ѝ се връчва по повод нейната 70-годишнина. Това означава, че най-вероятно е родена през 1902/1903 година.

Предположението ни е, че тя умира през 70^{-те} години на XX век.

Младежки увлечения по комунистическия идеал

Липошлиева си спомня, че приятелството ѝ с Христо Смирненски се засилва, след като тя е приета в Комсомола и заедно с поета почти всяка вечер се срещат в клуба на ул. „Цар Симеон“. Трийсет години след смъртта на поета тя още си спомня за разходките им по ул. „Пиротска“ – „този кипящ поток от грижи, тая огнеструйна река от пъстроцветна шумяща река, която се киска и смее в теменужените привечери под искрящите електрически глобуси“ (Liposhlieva 1955: 145). Христо Смирненски приятелски я нарича Евдарга по името на известна героиня на норвежкия писател Кнут Хамсун. Липошлиева и Смирненски са чести гости и на други младежки вечеринки, организирани от комунистическата партия – не само в Ючбунар, но и в Банишора и Лозенец. За нея това са „незабравими вечери!“.

Заедно двамата посещават драматически кръжок в клуба на партията в квартал Ючбунар, ръководен от актьора Стефан Киров⁷. Самият Смирненски не участва пряко като рецитатор, но се интересува от анализа на изучаваните откъси, като самият той прави аналогия с изграждането на собствените си лирически творби. От този кръжок по театрално изкуство в спомените на съвременниците остава впечатлението от майсторското изпълнение на Невяна Липошлиева на стихотворението „Йохан“. Никола Дончев си спомня: „Цяла пролетарска София буквално ронеше сълзи, когато комсомолката Невяна Липошиева⁸ с ридяещ глас произнасяше последните думи от декламацията: „Йохан! Йохан!“ (Donchev 1955: 173). Подобен е разказът на Александър Атанасов: „Плавно се носи в настъпилата тишина гласът на Липошиева. Ту бурно и с повишен глас и патос, ту омекотено, тя изрежда стих след стих. Христо следи всяко нейно движение, всяка дума и цялото му тяло взема участие: очите, широко отворени, наблюдават, ръцете свити в юмрук. Гърдите ту се издигат, ту се снишават едва забележимо. „Йохан! Йохан!“ – завършва Липошлиева. Салонът гърми от ръкопляскания. Другарите наблюдават Христо и ръкопляскаат. Той се усмихва и клати глава“. Атанасов заключава: „Липошлиева беше една от най-добрите декламаторки на стихотворенията на Смирненски по нашите клубове“ (Stoyanov 1955: 226).

През есента на 1921 година Невяна Липошлиева става учителка в провинцията. През следващата година двамата със Смирненски водят оживена кореспонденция. В спомените си тя признава, че не е запазила писмата с приятеля си от младежките години: „Никога не ще си простя, че не запазих тези писма. Те биха показали Христо в светлината на ония мигове, когато всеки се нуждае от другар-приятел, пред когото би могъл да разкрие дори и онова, което крие от себе си. А колко ценни изказвания за книги, за театър... Непростима небрежност“ (Liposhlieva 1955: 148).

През август 1923 година на траурно утро се отбелязват 40 дни от смъртта на Христо Смирненски. В театър „Одеон“ се събират много хора, които искат да почетат любимия поет. Невяна Липошлиева разплакана рецитира „Жълтата гостенка“, а в залата се чува сподавен плач (Liposhlieva 1955: 148).

Няколко години по-късно тя е поканена да вземе участие в новогодишна вечерника в локала „Батенберг“, на която тя да рецитира стихотворението „Поет“ от Пенчо Славейков, а „Йохан“ декламира на бис, което работниците организатори подсигуряват. Когато започва да рецитира „Йохан“ настъпва тишина, а присъстващите идват след това при нея да я

⁷ Стефан Киров (1883–1941) – известен български актьор и режисьор, дългогодишен актьор в трупата на Народния театър.

⁸ Фамилията ѝ погрешно е изписана по този начин.

поздравяват за изпълнението. Всички искат отново да прозвучи стихотворението на Смирненски. Тя рецитира, а останалите произнасят стиховете заедно с нея в хор.

Невяна Липошлиева като деятел в анархисткото движение

Освен с комунистическата си дейност, Липошлиева е позната и със своите анархистични възгледи. Към настоящия момент не можем да кажем как тя е преминала от комунистическите идеи на страната на анархистите. Но е факт, че през 1926 и 1928 година нейното име се среща като автор на стихове в две издания с подчертано анархистична насоченост – „Начало“⁹ и „Простори“¹⁰. Десетина години по-късно тя публикува и в анархо-комунистическото издание „Компас“¹¹.

Интересна подробност научаваме от книгата „Белене. Сказание за концлагер на България“ от известния дипломат и журналист Стефан Бочев (1910–2002). Той разказва спомени за живота си в лагера и споменава, че най-известният лагерен певец е анархистът Иван Дърводелеца. За Бочев „най-хубавата песен на анархистите беше онази, съчинената от една учителка за осъдения ѝ на смърт приятел и пята от Иван Дърводелеца по нагласена от него една наистина чудесна мелодия“ (Bochev 1999: 688). Очевидно лагерникът Бочев години наред се стреми да възстанови този текст и в началото на 90-те години на XX век получава „чуден подарък“: стихотворението „Харамийско либе“ му е изпратено от сина на Иван Дърводелеца. Цялата творба е поместена от Бочев в неговата мемоарна книга¹².

Същата тази творба е цитирана и в кореспонденцията на Панайот Чивиков със С. От писмата получаваме повече информация на кого е посветена творбата: „По разказите на идейните другари за героичните подвизи на нашия другар Васил Попов-Героя от Ловеч тя се вдъхновила и написва това ненадминато стихотворение. Както знаеш за този текст Иван Недялков написва мелодията и я пееше с вдъхновение. [...]“ (ДА, ф. 1457, оп. 1, а.е.119, л. 5).

Това е много интересно сведение, което за пореден път потвърждава анархистичните увлечения на Липошлиева, тъй като споменатият Васил Попов-Героя (1879–1927) е един от най-открояващите се български анархисти, който действа в област Плевен, Троян и Копревщица и др., водач на анархистична чета. През 1924 година е обявен за враг номер едно на „Царщината“ и за главата му е обещана награда в размер на 250 хиляди тогавашни лева. Имал е легендарна слава за това, че посред бял ден застрелва плевенския окръжен началник (Daskalov 1995: 99), участва също и в атентата на църквата „Св. Крал“ (дн. „Света Неделя“) през 1925 година (Belovski 2016).

Невяна Липошлиева-Липа като поетеса

Въпреки опитите на Панайот Чивиков и неговия кореспондент С. да издадат поетически сборник на Липа и днес подобно издание липсва. На 4 април 1982 г. С. пише на Панайот Чивиков: „Тя вече не е между живите. През последните години на живота ѝ аз поддържах с нея връзки, които ми дадоха възможност в малко сборниче да събера всички нейни стихове, от които, разбира се, най-хубаво е „Харамийско либе“ (ДА, ф. 1457, оп. 1, а.е.119, л. 5). Не знаем съдбата на тези събрани произведения. Като автор тя е споменавана в много малко литературни източници. Чрез справочника „Българска литературна периодика“ на Иван Богданов разбрахме, че е публикувала в сп. „Начало“ и сп. „Компас“. В

⁹ „Начало“ – месечно литературно и обществено-научно списание (юни 1926 – май 1928). Теоретичен и литературен орган на българските анархисти; бори се за утвърждаването на анархизма.

¹⁰ „Простори“ – двуседмичник за изкуство и културен преглед. Урежда Славчо Васев (май 1928 – май 1929). Краткотрайно левичарско издание, списвано в анархо-комунистически дух.

¹¹ „Компас“ – месечно списание за наука, литература и изкуство; анархо-комунистическо издание. Редактор Георги Енев (октомври 1935 – юли 1936). Спряно от властта.

¹² В спомена на Бочев неправилно е изписано името на поетесата като *Невяна Шиповескиева*. В публикацията се твърди, че стихотворението е публикувано в сп. „Начало“ (1925 или 1926 година). Към настоящия момент не можем да сверим текста от „Белене...“ и списанието, тъй като периодичното издание не е налично в Регионалната библиотека „Любен Каравелов“. Така или иначе стихотворението, ако действително е публикувано, би трябвало да се търси в изданието от 1926 година. Вж. бел. 7.

„Речник на българските псевдоними“ на Ив. Богданов е посочено, че тя е автор в сп. „Нов път“ (1924), в. „Светлина“ (1924), сп. „Начало“ (1926), сп. „Компас“ (1936). За съжаление, посочените издания липсват в Регионалната библиотека „Любен Каравелов“ – Русе. Единственото съхранено в библиотеката издание е сп. „Нов път“ и се уверихме, че там е поместено стихотворението ѝ „Харамийска“ (Липа, N. 1924: 6). В богатия архив на Панайот Чивиков открихме две нейни стихотворения, неописани в изданията на Иван Богданов. Това са „Вятърът“ и „Акварел“ (Липа 1928: 5). Освен изброените творби разполагаме и с „Харамийско либе“, както е публикувано в книгата на Стефан Бочев. В сп. „Нов път“ се подписва като Н. Липа, а в сп. „Простори“ – само с псевдонима си Липа.

От прочетените творби на Невяна Липошлиева-Липа можем да направим частични изводи за поезията ѝ. Обединяващ елемент е връзката с българската народна песен – като ритмика и образност. И в четирите стихотворения е изобразена специфичната българска атмосфера, изградена от различни художествени детайли (образа на планината/ Балкана с гъстите гори; пресъздаване на сватбения ритуал и традиционни обредни практики като такането на платно и везането му), споменаването на клетвата като специфична част от българските народни вярвания. За текстовете е характерно обвързването на сватбата и смъртта, което напомня за поетическата образност на септемврийските поети. Главните герои са представени като юнаци и харамии. В стиховете ѝ липсват директни анархистични призови, но идеалът на анархистите за свобода е художествено пресъздаден чрез образа на вятъра (от едноименното стихотворение и от „Харамийско либе“).

За нас най-сполучливо е стихотворението, отпечатано в сп. „Нов път“:

Харамийска

Не гълчи ме, майко златна,
че залюбих харамия
и весден на тънко платно
името му с свила шия,

Не гълчи ме, ще побегна –
либе чака в планината
и без туй ми веч дотегна
да разказват в махалата:

Харамия върл и черен
млада щял да ме похити.
Пръст прехапал здрач вечерен
дебне в гъстите ракити.

Ти не видиш ли? Той сочи
към усойните балкани:
либе сабята си сочи
и промива топли рани.

Не гълчи ме, майко златна,
че залюбих харамия
и весден на тънко платно
името му с свила шия.

ИЗВОДИ

Невяна Липошлиева-Липа е позната за времето си поетеса с увлечения по две идейно-политически течения, характерни за българския обществен живот между двете световни войни – комунистическите увлечения и тежненятия към анархизма. За нас бе любопитно да научим, че хората и от двете формации припознават Липошлиева като „своя“. Днес ние не познаваме в цялостност творчеството на Липа. Най-известното ѝ стихотворение е

„Харамийско либе“. Но от стиховете, публикувани в различни периодични издания, разпознаваме индивидуалния ѝ поетически почерк – съвременна интерпретация на фолклора с бегли реминисценции към съвременността.

ЛИТЕРАТУРА

Belovski, Iv. (2016). *The misdoings of the anarchist Vasil the Hero*. Труд, 04.12.2016. URL: <http://www.trud.bg>. (Accessed on 23.05.2022). Труд, 04.12.2016. URL: <http://www.trud.bg>. (Accessed on 23.05.2022) – **(Оригинално заглавие: Беловски, Ив., 2016, Злодеянията на анархиста Васил Героя. – Труд, 04.12.2016. URL: <http://www.trud.bg>. Accessed on 23.05.2022).**

Bogdanov, Iv. (1972). *Bulgarian literature periodic*. Sofia: Fatherland front. **(Оригинално заглавие: Богданов, Ив., 1972. Българска литературна периодика. София: Отечество фронт).**

Bochev, St. (1999). *Belene. Tale of the concentration camp Bulgaria*. Sofia: Foundation Bulgarian science and art. **(Оригинално заглавие: Бочев, Ст., 1999. Белене. Сказание за концлагерна България. София: Фондация българска наука и изкуство).**

Daskalov, D. (1995). *Anarchism in Bulgaria*. Sofia: University publishing house “St. Climent Ohridski”. **(Оригинално заглавие: Даскалов, Д. Анархизмът в България. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 1995).**

Donchev, N. (1955). *Momories of Hristo Smirnenski*. – In: *Memories of Hristo Smirnenski*. Sofia: Bulgarian writer. **(Оригинално заглавие: Дончев, Н., 1955. Спомени за Христо Смирненски. – В: Спомени за Христо Смирненски. София: Български писател).**

Lipa, N. (1925). *Haramiyska. New way*, II (1), 20 Oct. 1924, 6. **(Оригинално заглавие: Луна, Н. Харамийска. – Нов път, II (1), 20 окт. 1924, 6).**

Lipa (1928). *The wind. Aquarelle. Spaces*, 8, 1928, 5. **(Оригинално заглавие: Луна. Вятърът. Акварел. – Простори, 8, 1928, 5).**

Liposhlieva, N. (1955). *On the estrade with Smirnenski*. – In: *Memories of Hristo Smirnenski*. Sofia: Bulgarian writer, 143-150. **(Оригинално заглавие: Липошлиева, Н. (1955). Със Смирненски на естрадата. – В: Спомени за Христо Смирненски. София: Български писател, 143-150).**

Stoyanov, A. (1955). *Memories of Hristo Smirnenski* – В: *Memories of Hristo Smirnenski*. Sofia: Bulgarian writer **(Оригинално заглавие: Стоянов, А. (1955). Спомени за Христо Смирненски. – В: Спомени за Христо Смирненски. София: Български писател).**

АРХИВИ:

Government archive – Ruse, F. 1457, in. 1, a.u. 106, p. 1. **(Оригинално заглавие: Държавен архив – Русе Ф. 1457, оп. 1, а.е. 106, л. 1).**

Government archive – Ruse, F. 1457, in. 1, a.u. 119, p. 8. **(Оригинално заглавие: Държавен архив – Русе Ф. 1457, оп. 1, а.е. 119, л. 8).**

Government archive – Ruse, F. 1457, in. 1, a.u. 119, p. 5. **(Оригинално заглавие: Държавен архив – Русе Ф. 1457, оп. 1, а.е. 119, л. 5).**

FRI-2G.408-SSS-LLA-04

THE MISSED QUOTE FROM "BAY GANYO" IN LITERARY EDUCATION AT SCHOOL¹³

Mihaela Georgieva Georgieva, Student

Department of Bulgarian Language, Literature, History and Arts

University of Ruse

Tel.: 088 445 5701

E-mail: mihaela.g.georgieva23@gmail.com

Assist. Prof. Petya Abrasheva, PhD

Department of Bulgarian Language, Literature, History and Arts,

University of Ruse

E-mail: pabrasheva@ruse-uni.bg

Abstract: *The paper reviews the missed quote from Aleko Konstainov's book - Bay Ganyo. The image of Bay Ganyo in Bulgarian educational system is usually perceived through its negative and mainly nationally conditioned characteristics while there are also socio-cultural, historical, Balkan and universal implications interwoven in it. This versatile nature of one of the most controversial characters in Bulgarian literature could be explored more successfully through a better understanding of the different aspects of the character and the usage of innovative methods. The text offers an exemplification of such a method – a mind map of the character, which reviews the image of Bay Ganyo in two aspects: 1. the so called classical – negative and nationally conditioned – understanding 2. The multi-dimensional understanding, showing the richness of Aleko Konstantinov's character as a socio-cultural, historical, Balkan and universal construct.*

Keywords: Bay Ganyo, The missed quote, Bulgarian educational system, Mind map.

ВЪВЕДЕНИЕ

„И представете си, господа, в този момент аз съжалих бай Ганя! Вярвайте! Съзнавах, че постъпката му е безобразна, че той е отвратителен скъперник, егоист, лукав хитрец, лицемерен експлоататор, грубиян и простак до мозъка на костите... но съжалих го: в тънките вибрации на тона, с който той изговори последните думи, моето ухо схвана една нежна нотка, която се таила и се таи в сърцето на бай Ганя, но рядко - боже, колко рядко! - се появява... Не зная, може да ви се покаже смешно, неестествено, но ще ви кажа, господа, че в този момент аз иначе погледнах на бай Ганя; като че някой ми внуши: „Недей презира този простичък, лукавичък, скъпичък нещастник, той е рожба на грубата среда, той е жертва на груби възпитатели; злото не се таи в него самия, а във влиянието на околната среда. Бай Ганьо е деятелен, разсъдлив, възприемчив - главно възприемчив! Поставете го под влиянието на добър ръководител, и ти ще видиш какви подвиги е той в състояние да направи. Бай Ганьо е проявявал досега само животната си енергия, но в него се таи голям запас от потенциална духовна сила, която очаква само морален импулс, за да се превърне в жива сила...”¹⁴

(Из „Бай Ганьо в Русия”,
от книгата „Бай Ганьо” на Алеко Константинов)

В българската литературна критика образът на Бай Ганьо се разглежда най-често едностранчиво – той е *утвърден* отрицателен образ. Този начин на възприемане съвсем естествено се отразява и на начина, по който книгата на Алеко Константинов се изучава в българската образователна система. Подходът към героя в повечето случаи представя Бай

¹³ Докладът е представен на студентската научна сесия на 26.05.2022 г. в секция „Лингвистика, литература и изкуствознание“ с оригинално заглавие на български език: ЛИПСВАЩИЯТ ЦИТАТ ОТ „БАЙ ГАНЬО“ В ЛИТЕРАТУРНОТО ОБУЧЕНИЕ В УЧИЛИЩЕ.

¹⁴ Konstantinov, A., 1973: 84-85

Ганьо като силно негативен образ на *българина*¹⁵. У учениците остава убеждението, че той е продукт на българския национален характер и до голяма степен го „олицетворява”. Настоящият доклад има за цел да разгледа образа на Бай Ганьо като един от най-влиятелните образи в нашата национална литература и да представи решение за по-многоплановото му изучаване в учебните часове по български език и литература. От своя страна това предполага както осъществяването на задълбочени анализи в клас и запознаването на учениците с различни критически текстове, посветени на литературния образ на Бай Ганьо, така и използването на иновативни образователни методи, които носят по-богати възможности за представянето на Алековия герой при изучаването му в училище.

С цел по-доброто онагледяване на различните гледни точки към образа на героя докладът е разделен на две части - на „класическото възприемане” на Бай Ганьо, което е едностранчиво и утвърдено в традиционните представи за героя, и на представянето му във „втори план”, който постига едно по-широко и задълбочено разбиране за образа. Точно върху този втори план ще се опита да акцентира настоящото изследване, като проследи различните аспекти, заложи в характера на Алековия герой и посочи възможност за тяхното съвместяване. Тук следва да се има предвид и че непълният анализ на личността на Бай Ганьо има отражение далеч не само в училищна среда, но и в обществото като цяло, в начина, по който мислим и възприемаме „националното”.

Важно е да се отбележи също, че смисълът, заложен в липсващия в българската образователна система цитат, е валиден само в първата част на книгата, когато Бай Ганьо все още не е придобил гротескови характеристики. Самият автор за последен път изпитва съжаление към героя си в началото на втората част на книгата: „Не исках да изказвам негодувание за подлата му постъпка не защото всяко негодувание е бледно, за да я похули; но желях да направя един опит - дали е възможно да накарам тази нещастна рожба на обстоятелствата да съзнае всичкия ужас на своята постъпка.” (Konstantinov, A., 1973: 104)

ИЗЛОЖЕНИЕ

Бай Ганьо е един от най-проблематичните образи в българската литература. Той отдавна е излязъл от рамките на художествената творба и има „свой“ самостоятелен живот в българското общество. Неговото име се е превърнало в нарицателно, неговите действия са станали пословични, той често присъства в анекдоти, целящи осмиването и порицаването на неговия нрав.

Все още има много спорове относно това дали той е социален образ с определени национални черти, или е национален образ със социални характеристики, дали е балканско явление (самият Алеко Константинов го именува Ганьо Балкански, следователно той носи в себе си т. нар. „балкански манталитет”, в който прозира известна доза ориенталщина) или е универсален тип герой. Особен акцент в книгата се поставя и върху това, че Ганьо Балкански е роден в епохата на бързото натрупване на капитала, което носи допълнителни специфики на характера. Въпреки всички тези смислови посоки, заложи в образа, критиците на произведението са единодушни за едно – Алековият герой е определен социален тип, продукт на определено време, в което се създава определена прослойка в обществото, която е готова на всичко, за да забогатее и да „удари къоравото”, да се вклини във всички сфери на живота, в които има „келетир”. Това обаче далеч не са национални специфики.

1. „Класическо” възприемане на образа на Бай Ганьо

В голяма степен определението за Бай Ганьо, че е „*отвратителен скъперник, егоист, лукав хитрец, лицемерен експлоататор, грубиян и простак до мозъка на костите...*” е първият и най-разпространен план на възприемане на личността му. В различни житейски ситуации, представени в книгата, той е точно това. В началото негово поведение по-скоро е

¹⁵ Посочването на положителните характеристики на образа в редица критически текстове не отменя факта, че Бай Ганьо остава в съзнанието на широката читателска аудитория предимно като негативен образ на българина.

смешно за читателя, но в хода на книгата то е изобразено все по-сатирично, дори гротесково. Затова безспорно има причини Бай Ганьо да се възприема като негативен образ в обществото.

В сп. „Български турист“ българският библиограф Тодор Боров, описвайки живота и творчеството на Алеко Константинов, казва следното: „По-късно той написа прочутия „Бай Ганю“, който направи името му едно от най-популярните. Бай Ганю стана нарицателно за „българин“. (Borov, T. 1922: 79). Точно този аспект от характера на персонажа оставя впечатление у учениците, че понеже Бай Ганьо е българин по произход, то той е събирателен образ на българщината. Освен това, темата за „българското“ е изведена пряко и в самата книга. Подчертан е криворазбраният патриотизъм на героя и неговият стремеж да се самоизтъква и заявява като българин пред чужденците. В хода на творбата многократно изниква въпросът какво всъщност означава да бъдеш българин. За да се отговори на този въпрос, трябва да се има предвид, че времето, в което живее Бай Ганьо, е време на преход между Възраждането и навлизането в новия век, когато се трансформира и представата за „българското“, когато проблемът за българската национална идентичност става изключително актуален в обществото.

2. Възприемане на образа на Бай Ганьо във втори план

Нека се спрем малко по-подробно на посочения по-горе цитат от книгата на Алеко. В него се казва, че героят е „*рожда на грубата среда*“. Така се засяга типичната за социалния реализъм тема – как трябва да се гледа на човек, който е продукт на средата си. Дали към него трябва да се изпитва съчувствие от гледна точка на това, че той би бил друг в друга среда, или трябва да се порицава, защото веднъж възприел порядките на тази среда, той става неин двигател и допринася за нейното утвърждаване? В книгата е подчертано, че авторът изпитва съжаление към героя си, но това е преди Бай Ганьо да стане журналист, политик и изобщо човек, който има силно влияние в обществото. Когато се издига вече, тази „*нежна нотка*“ е напълно загубена. Бай Ганьо стига до пълна нравствена деградация, която засяга пряко хората с по-ниско социално положение в обществото.

В допълнение към това героят е определен и като „*жертва на груби възпитатели*“. Следователно, той може да се разглежда не само като дете на грубата среда, но и като нейна „жертва“, като човек, който не може да се дистанцира от онези, които са го възпитали. Бай Ганьо е такъв, какъвто е, защото той е в подчинена позиция спрямо по-силните на деня. Изрично е посочено в текста, че „*...злото не се таи в него самия, а във влиянието на околната среда*“. В такъв случай, за да се разбере образът му пълноценно, би трябвало да се погледне в дълбочина и на историческия контекст, и на социо-културните явления в него, и на различните социални типове, които изграждат българското общество в онази епоха. Не бива да се пропуска и фактът, че особен акцент в разглеждания цитат от книгата белетристът поставя върху възприемчивостта на героя си: „*Постави го под влиянието на добър ръководител, и ти ще видиш какви подвиги е той в състояние да направи.*“ Оттук може да се направи извод, че тази „*доживотна енергия*“, която до онзи момент е проявявал персонажът, би могла да се пренасочи в положителна посока. Но това би било възможно, ако той има добър пример пред себе си, следователно добра среда. Средата на Бай Ганьо обаче е груба: тя активизира негативните страни в неговия образ, като процесът е двустранен: средата едновременно моделира героя и е моделирана от него.

Всеобхватно представяне на образа на Бай Ганьо в учебните часове по български език и литература чрез иновативен метод – мисловна карта

Сравнително отскоро в учебните часове по български език и литература освен традиционните методи за обучение, започват да се използват и редица иновативни подходи. С тях учебното съдържание бива по-синтезирано, по-достъпно за учениците и те усвояват много по-лесно учебния материал.

Един такъв метод е т. нар. „мисловна карта”¹⁶. Мисловните карти са създадени от английския психолог Този Бюзан и най-общо представляват схема, в която се използват визуални образи, свързани с определена ключова дума или идея. Предимството им е, че представят нагледно свързаните с основната идея характеристики. Всеки отделен образ се свързва асоциативно с други образи – идеи и по този начин отделните разклонения включват подразклонения, които представят обекта обхванато и многоаспектно.

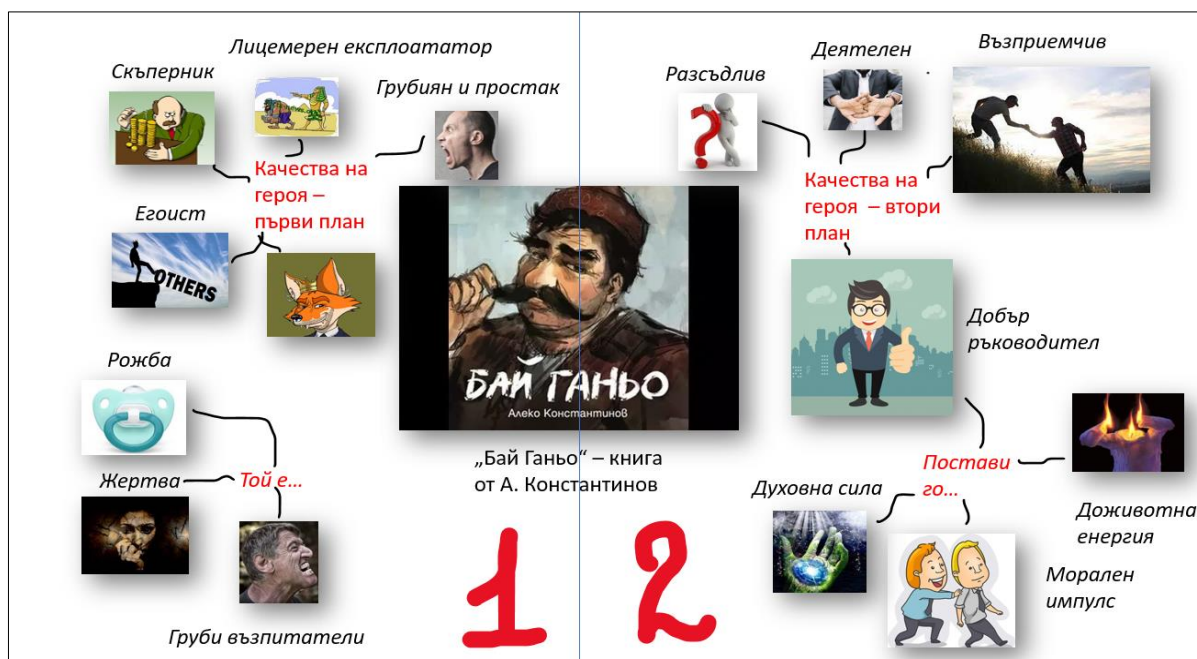
Мисловната карта, свързана с образа на Бай Ганьо, може да бъде изработена от учителя и да бъде представена в учебните часове или да бъде поставена като задача за самостоятелна работа, когато се анализира книгата на Алеко Константинов в дълбочина. И в двата случая използването ѝ ще позволи по-обхванатото разглеждане на образа на героя¹⁷, в което са включени всички по-важни аспекти, свързани с Бай Ганьо. Асоциативността, която стои в основата на метода, гарантира преодоляването на едноплановото четене на Алековия герой, с което обикновено е свързано изучаването му в училище. В мисловната карта следва да бъдат посочени всички по-важни характеристики на образа, които бяха коментирани по-горе в текста, като, разбира се, в хода на обсъждането, те ще бъдат добре аргументирани и подкрепени с цитати от самото произведение. Примерен вариант на мисловната карта е разработен на фиг. 1.

ИЗВОДИ

Като заключение на всичко казано дотук, може да се обобщи, че в първата част на книгата Бай Ганьо е по-скоро „продукт”, „рожда”, „жертва” на възпитателите си, но впоследствие започва да репродуцира средата, чийто плод е. Неговата буйна енергия, възприемчивост, стремеж към бързо забогатяване и издигане по обществената стълбица са основните причини той постепенно да се превърне в двигател за процъфтяването на средата, която го е създала. Тази среда обаче далеч не е само „българска” и оттам той не може да се нарече „типичния българин”. Бай Ганьо е не само социален, но и исторически предопределен типаж, което разбира се, не изключва и наличието на специфично български черти. В същото време той включва в себе си и общобалкански характеристики, свързани с представата за ориенталското. Тази обхванатост на образа може да бъде уловена сполучливо по време на изучаването му в училище чрез метода мисловна карта, който би представил по интересен и нетрадиционен начин героя на Алеко (Фиг. 1).

¹⁶ Освен мисловна карта има и редица други подходящи варианти за иновативно представяне на образа на Бай Ганьо в училище – дебат, мозъчна атака, изготвяне на "книга" с мисли/разсъждения за "Бай Ганьо", публикувани в социалните мрежи, рисуване на карикатура на героя и др. В доклада е разгледан вариантът с мисловна карта, тъй като с асоциативността си той е изключително подходящ за открояване на различните аспекти, заложили в образа.

¹⁷ Сред позитивите на мисловната карта като метод освен асоциативността може да се посочи също и нейната динамичната природа: "Ефективността на мисловната карта е в нейната динамична форма. Тя се разчертава във формата на мозъчна клетка и да предназначена да насърчи мозъка да работи бързо и ефективно в стила, в който това става в природата." (Dushkova, M. 2021: 26)

Фиг. 1. Мисловна карта – Бай Ганьо

Изобразяването на Бай Ганьо чрез метода *мисловна карта* би способствало за разширяването на възприемчивостта на учениците към социалните послания на текста и би задълбочило като цяло осмислянето на един от най-спорните и дебатираните образи в българската литература.

ЛИТЕРАТУРА

Borov, T. (1922). On Aleko Konstantinov in: Bulgarian Tourist, № 5 (**Оригинално заглавие:** Боров, Т. 1922. За Алеко Константинов в сп. „Български турист“, № 5).

Vitanov, L. (2021). Positive Pedagogical Strategy in Class Time. Sofia: St. Kliment Ohridski University Press. (**Оригинално заглавие:** Витанов, Л., 2021. Позитивна педагогическа стратегия в часа на класа. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“).

Georgiev, N. (1992). The Name of the Rose and the Tobacco. Sofia: Bulgarian Academy of Sciences. (**Оригинално заглавие:** Георгиев, Н., 1992. Името на розата и на тютюна. София: Българска академия на науките).

Dimitrova, B. (2014). Bay Ganyo through the Eyes of Critics from 1918 to the 1930s". Litternet. URL: <https://litternet.bg/publish29/bozhidara-dimitrova/baj-ganjo-kritikatai.htm>. (**Оригинално заглавие:** Димитрова, Б., 2014. Бай Ганьо през очите на критиката от 1918 до 30-те години на XX век. Литернет. URL: <https://litternet.bg/publish29/bozhidara-dimitrova/baj-ganjo-kritikatai.htm>).

Dushkova, M. (2021). Interactive Methods in the Teaching of the Subject Literature for Children and Adolescents. Ruse: Academic Press of "Angel Kanchev" University. (**Оригинално заглавие:** Душкова, М., 2021. Интерактивни методи в обучението по дисциплината Литература за деца и юноши. Русе: Академично издателство Русенски университет „Ангел Кънчев“).

Dushkova, M., Tzankov, Sv. (2015). The Use of Mind Map in Teaching Literature with the Aid of Information Technologies. URL: https://www.researchgate.net/publication/325810700_THE_USE_OF_MIND_MAPS_IN_TEACHING_LITERATURE_WITH_THE_AID_OF_INFORMATION_TECHNOLOGIES.

Konstantinov, A. (1973). Bay Ganyo. Sofia: Bulgarian Writer. (**Оригинално заглавие:** Константинов, А., 1973. Бай Ганьо. София: „Български писател“).

Nichev, A. (1964). Aleko Konstantinov: 1863 – 1897. Sofia: Bulgarian Academy of Sciences.
(Оригинално заглавие: Ничев, А., 1964. Алеко Константинов: 1863 – 1897. София: Българска академия на науките).

Penev, B. (2009). The Transformations of Bay Ganyo. The Liberation Preview. URL: <http://www.librev.com/index.php/2013-03-30-08-56-39/scribbles/essays/629-2009-07-17-16-43-23>.
(Оригинално заглавие: Пенев, Б., 2009. Превъплъщенията на Бай Ганьо в: Либерален преглед, URL: <http://www.librev.com/index.php/2013-03-30-08-56-39/scribbles/essays/629-2009-07-17-16-43-23>).

Slavcheva, P. (2015). Bay Ganyo - Social and National Image. Meridian 27. URL: <https://www.meridian27.com/article/bay-gano-socialen-i-nacionalen-obraz>.
(Оригинално заглавие: Славчева, П., 2015. Бай Ганьо – социален и национален образ в: Меридиан 27, URL: <https://www.meridian27.com/article/bay-gano-socialen-i-nacionalen-obraz>).

THE OBOR-KNEZ PETKO MARINOV AND HIS ROLE IN THE NORTHWESTERN RURAL RIOTS IN THE FIRST HALF OF 19TH CENTURY¹⁸

Pavlina Tsvetkova – Student

Department of Bulgarian Language, Literature, History and Art

University of Ruse

Tel.: 0895 899 039

E-mail: poliradkova1985@abv.bg

Ch. Assist. Reneta Zlateva, PhD

Department of Bulgarian Language, Literature, History and Art

University of Ruse

Phone: 082/ 888664

E-mail: rzlateva@uni-ruse.bg

Abstract: *The present Report pays attention to the historical written sources, which provide information to the northwestern rural riots in the the first half of 19th century. The most significant role in this area belongs to a man, named obor-knez – Petko Marinov from Gramada, Vidin district.*

Keywords: *Northwestern rural riots, 19th century, Obor-knez, Petko Marinov, Gramada*

ВЪВЕДЕНИЕ

Всички жители на Видинския санджак, така и тези на Грамада били подложени на тежка феодална османска експлоатация – гражданска и военна. През XV и XVI век селото било тимар на военнослужещи, а през XVIII век – господарлък. Турски големци от Кула и Видин били владетели на големи парцели земи и гори, но въпреки това няма сведения в Грамада да са живеели турци. Като се имат предвид поземлените отношения и уреждащите поземлената собственост закони в Османската империя, както и локалното своеобразие на тези отношения във Видинския санджак – от падането на България под османска власт до Освобождението, се стига до извода, че значителните размери на Грамадското землище са резултат от включените в него землища на няколко изчезнали през този период селища. Част от тези села със сигурност са Сенче, Дунавци, Богденци, Дзиданик, Милановче и Кучовец. След тяхното изчезване жителите на Грамада вероятно са разгърнали владелческите си права върху безстопанствените вече землища. Друг вероятен развой на събитията е жителите на изоставените села да са се заселили в Грамада, но да са продължили обработката на нивите си в тези землища. Податки за такива случаи на откупени селища и землища се откриват и на други места в региона – селата Градец, Старопатица, Раковица, Бойница и др. Предполага се, че зад подобен акт на окрупняване стои и селищното име Грамада – от грамада (голям куп). Има данни, че по време на Освобождението Грамада е селото с най-голямо землище на територията на бившата Кулска околия.

Жители на Грамада участват в организирането на въстанието от 1850 г., а сред тях изпъква личността на Петко Маринов. Баш кнезът Петко Маринов е определен „за главен ръководител на въстанието срещу Видин“, а след потушаването му той е „един от водачите на селяните по време на пребиваването им в лагерите около село Раковица“. Въстаниците избират Петко Маринов за баш кнез на нахията Сахра (Кулско). По него време на народния

¹⁸ Докладът е представен на студентската научна сесия на 26.05.2022 г. в секция „История, етнология и фолклор“ с оригинално заглавие на български език: БАШ КНЕЗЪТ ПЕТКО МАРИНОВ И НЕГОВАТА РОЛЯ В СЕЛСКИТЕ СЕВЕРОЗАПАДНИ БУНТОВЕ ПРЕЗ ПЪРВАТА ПОЛОВИНА НА XIX ВЕК.

водач е дадено прозвището „Паша Петко“ (<http://www.vidin-online.com/selagramada/gramada>).

ИЗЛОЖЕНИЕ

През XIX век в семейство на „чисти българи“ в село Грамада се ражда Петко Маринов. Имената на родителите му не са известни. Родословното дърво на Петко Маринов започва с неговото име и продължава с имената на децата му. Данни за съпругата му също липсват, няма дори име. Точната година на раждане на Маринов не може да се потвърди със сигурност, тъй като липсва свидетелство или точни данни за това. По спомени на негови съвременници обаче, се констатира, че по време на Видинското въстание от 1850 г. той е бил на около 50-55 годишна възраст. Следователно може да се заключи, че е роден към 1800 г. Това се потвърждава и от Петко Стригачев – близък приятел и съратник на Петко Маринов, роден през 1802 г., и както е отбелязано – имат две години разлика.

За детството му не се знае много. На 10-12 годишна възраст той се научава да чете и пише. По думи на грамадчаните Мико Гицов и дядо Вътко Дашков Петко Маринов бил доста буен юноша. Съселяните му разказват, че той се отличавал от връстниците си и правел впечатление със своя твърд характер, сериозност и съсредоточеност. Определят го като „кавгаджия“, настойчив и решителен младеж. Омразата му към поробителите била всеизвестна. Той ги ненавиждал и не им прощавал, а от своя страна те се бояли от него (Bonchev, B., 1947).

Вече семеен Петко Маринов живеел с цялото си семейство в голяма къща близо до реката. Писателят Генади Вълчев описва живота на семейството по следния начин: „Имал трима синове (Ценко, Ванко и Марин) и две дъщери (Йонка и Петра), и всички работели на полето. Само най-младата му снаха, Тодорка, не излизала на къра, защото приготвяла храната за многолюдната челяд на Петка Маринов и се грижела за уредбата на голямата му къща. Добитъкът му нямал брой и чет. Петко Маринов яздел на вран кон и имал гръмовит глас.“ (Valchev, G., 1998, 10)

По информация, взета от съвременници на Петко Маринов, към въстанието от 1850 г. той изглеждал по следния начин: среден на ръст, строен, плещест мъж на около 50-55 годишна възраст със средни мустаци, бръсната брада и посивяла около ушите, подстригана коса. Той бил мургав, с остър нос, гърлест глас, живи пламенни очи, погледът му орлов, проникателен и властнически, як и пъргав човек. На главата си носел хубав черен селски калпак. Ежедневното му облекло включвало бял елек и бенеvreци. Бил препасан със силех от две щавени кожи, на краката си носел чехли или цървули, а при важни случаи обувал ботуши. Яздил охранен кон, обвит със скъпо покривало. От описанията на грамадчани може да се заключи, че кнезът на Грамада бил мъж с внушителна външност.

Освен с буйния си нрав Паша Петко се отличавал като човек с добродетели и богобоязлив християнин. През 1830 г. заедно с поп Стефан поемат инициативата за построяване на селска църква. Османската църква поставя условия, едно от които било църквата да се изида по-малка от това, което е заложено в първоначалния проект. Второто условие, което властта поставила, е да се дадат от селото 70 овни рушвет за Байряма. По нареждане на кнез Неев, овните веднага били събрани и предоставени на властите. Строежът продължил според изискванията.

Построяването на църквата слага само началото на поредицата от добри дела, които Паша Петко прави в името на народа. Той предприема стъпки за осъществяването на друга своя цел, а именно да се построи и училище в Грамада.

След този успех Петко Маринов се налага като деен общественик и е избран за кнез (кмет) на село Грамада. Точната година на неговото избиране остава неизвестна, но се знае, че през 1845 г. той е баш кнез на много села, сред които и село Витбол.

Тази информация е потвърдена през 1920 г. от човек на име Живко Цеков – жител на село Витбол, родом от село Скеля. Същият разказва, че когато бил дванадесетгодишен, бил заловен за кражбата на едно шиле. Тогава Петко Маринов минавал случайно през селото и собственикът на животното му се оплакал от кражбата. Баш кнезът Петко изслушал страните

и разпитал свидетелите, след което отсъдил шилето да бъде върнато на собственика. Виновникът бил наказан лично от баш кнеза, който му ударил пет тояги „ по задника“ за назидание. Това се случва през 1845 година, което означава, че по това време Паша Петко вече е бил баш кнез. При други обстоятелства би било недопустимо да раздава правосъдие в чужди села.

За баш кнезове са назначавани достойни хора, които имали поне 10-15 години стаж като кнезове. Съдейки по това общоприето правило, може да се направи извод, че Петко Маринов вероятно е бил избран за кнез на Грамада още през 1825-1830 година и се е занимавал с обществена дейност поне 15-20 години преди Видинското въстание. Сведения за това кога точно Петко Маринов е станал баш кнез липсват. В сборника „Видрица“ от поп Минчо Кънчев има информация, че Паша Петко „три години управлявал двадесет и четири села“, но конкретен период не се споменава.

В брой 134 от 2 декември 1851 г. на вестник „Сръбске новине“ е написано следното: „Българите, които били в Цариград се завърнали. За Видински пашалък е четен царски ферман в манастира „Св. Архангел“ в Белоградчишко, също и във всички манастири и църкви. Царят бил утвърдил някой си Петко за баш кнез на пашалъка.“ От написаното във вестника може да се предположи, че Петко Маринов е бил назначен за баш кнез едва през 1851 г.. Тази информация се припокрива отчасти с написаното от Страшимир Димитров. Но, вземайки предвид информацията и от останалите източници възниква въпросът дали е възможно Петко Маринов е да е бил избран за баш кнез два пъти.

В църковния архив на с. Грамада между страниците на един църковен миней, отпечатан през 1698 г. и подвързан с дебели дъски и кожа, били намерени няколко непечатни листи, изписани с черно мастило от селският учител Стойко Петкович. Тази изворова база е много ценна, тъй като събитията са описани от пряк свидетел. Друго, което може да се отчете като важен аргумент за достоверността на написаното, е фактът, че Стойко Петкович е сърбин – т.е. предполага се, че е бил безпристрастен (Handwritten note by the teacher Stoyko Petkovich).

Става ясно, че по време на тези събития, описани от Петкович, Петко Маринов е бил баш кнез на много села, не само кнез на с. Грамада. Може да се допусне дори, че дълги години той е замал тази длъжност неофициално – т.е. бил е баш кнез на хората от нахия Сахра. Явно местното самоуправление е било отцепено в известна степен от турските управници във Видин.

Въстанието на селяните от Северозападна България през 1850 г., известно още като Паша Петковата размирица (буна), не е първото в този край. То е предхождано от други по-малки надигания в Пиротско (1835 г.), Берковска околия (1836 и 1837 г.), Нишкото въстание (1841 г.), Пуйовата размирица в село Бойница през 1849 г. и др. Причина за тези локални бунтове станало нетърпимото положение на селяните от този край, изразяващо се в произвола на чиновници и заптиета, непосилни данъци, липсващи гаранции за живота, имота и семейната чест на българите, както и още много други беззакония. Може да се обобщи, че размириците са в резултат от неслучилите се реформи от Гюлханския хатишериф от 1839 г., които гарантират пълните права и свободи на всички поданици на Османската империя.

Така се стига до извода да се организира общо събрание на първенците от Видинската, Белоградчишката, Кулската и Ломската каази, което да бъде проведено в Раковишкия манастир „Св. Троица“. На това събрание присъстват представители от всички изброени по-горе околии на Северозападна България. Избран е и комитет, който да организира и ръководи въстанието в състав: Петко Маринов от с. Грамада, Цоло Тодоров от с. Толовица, Иван Кулин от Медковец, Лило Панов, Първан Стамболията, Вълчо Бочов Коюмджията и др. Всички налични извори потвърждават избирането на Петко Маринов за член на този комитет (Dimitrov, S., 1972, 16-36).

Освен това, на тези събрания били избрани ръководителите на отделните направления и главатарите на особени чети в случай на нужда. Петко Маринов бил един от избраните. След като участниците положили клетва, определили датата на въстанието – 1 юни 1850 г. (Спасовден).

С организиране на въстанието се заемат селските кнезове и първенци. Интересна е констатацията по този въпрос на г-жа Пролет Цолова – секретар на читалище „Просвета“ в с. Градец: „Интересно е, че богатите хора, хората, които са имали възможността да живеят своя собствен, добре обезпечен живот, вдигат тази рая...“ (<https://bnr.bg/vidin/post/100836295>).

В хода на въстанието Петко Маринов заместил по неизвестни причини Първан Върбанов от командването на въстаническите сили, съсредоточени в местността „Хайдук чешма“, западно от село Гърци (дн. Градец, Видинско). Щабът му се намирал в местността „Кленя“ (югоизточно от гр. Кула). Въпреки че дошли въстаници от много села, броят им не надвишавал две хиляди души. Петко Маринов ги разделил на три колони: лява, с ръководители братята Никола и Флоро Караджа от с. Раброво, средна, на чело на която застанал той и дясна – на юг от днешното шосе при „Хайдук чешма“ за село Гърци, начело с Никола Марков – Турчинлията от с. Цар Петрово.

Според думите на Борис Бошняшки: „Организираните от Паша Петко въстаници от Загорето (има се предвид Бойница, Шишинци, Раброво и други села от Кулско) е трябвало да минат през нашето село (Градец), за да ударят Видин. Това преминаване е трябвало да бъде съпроводено с вдигане на жителите и на Градец. За целта Паша Петко и други негови сподвижници са започнали тази уговорка, докато въстаниците от Загорето са били разположени до воденицата в „Трънето“ – местността „Агушево“, западно от селото, до реката. Йончо Читака, който е бил кмет на селото по това време, изплашен от предстоящите събития, тайно заминава за Видин и съобщава на турските власти плана и разположението на въстаниците. Осемнадесет въоръжени турци минават на „Алимана“ (източно от селото между Градец и Раяновци) зад реката под „Кутига“ и „Мораманя“ и се явяват в гръб на въстаниците. Започва се кървавото сражение, което завършва с победа за турците и над 200 избити българи. През това време Читака и други първенци на селото събрали най-хубавите моми и булки да посрещнат победителите. Едни от тях поливали на турците да измият кървавите си ръце, а други раздавали топли питки. Петко Маринов успял да се укрие в едно дърво (предполага се потокът Молушници), който е най-близо до полесражението и се спасил.“

Този спомен потвърждава, че е имало предателство. Съществуват различни твърдения, относно това кой точно го е извършил. Много по-вероятно е да са тези личности, които Страшимир Димитров посочва в книгата си, позовавайки се на събраните от Г. Г. Димитров и Д. Маринов домашни сведения. Независимо от това в спомените на хората, които се предават през поколенията, името на Йончо Читака се свързва с това предателство.

Наближавайки към с. Гърци, слабовъоръжените въстаници достигнали селото, където били посрещнати от малоброен турски башибозушки отряд, изпратен от видинския Зия паша.

Въстаническите предводители спират хората си в непосредствена близост до вражеските сили, които били стигнали до селото откъм източната му страна до моста на река Тополовец. Според Д. Маринов в ранния следобяд започва движение и в двата лагера, но действията и на едните, и на другите били доста нерешителни. Има данни, че башибозушките отряди ускорили отстъплението си поради малката си численост – 300 души срещу 2000 души въстаници. Точно в този момент поп Цеко и Петко Николов бягат от българския лагер и отиват в турския. Д. Маринов не без основание предполага, че е извършено предателство, защото веднага след това турците преминават моста на р. Тополовец и откриват огън срещу въстаниците. Сражението трае около два часа. Започва жестоко клане. Въстаниците се разпръскват в различни посоки, но въпреки това на бойното поле според Д. Маринов остават 214 трупа.

Според д-р Бърни Бончев са изклани 212 души. По информация от други извори обаче, броят на убитите е 316, а този на ранените многократно повече. Така бунтът на предвожданият от Петко Маринов въстаници бива жестоко потушен. Кнезът на Грамада успява да избяга и да отведе част от хората до сръбската граница, където се установяват със семействата си във въстанически лагери.

След неуспеха на въстанието борбата продължила чрез мирни средства. Мехмед Зия Паша – един от главните виновници за безчинствата във Видинско, е принуден да води преговори с въстаническите предводители. Петко Маринов отказва да преговаря с пашата. Междувременно Високата порта, силно обезпокоена от случващото се, изпраща във Видин Али Раза паша като свой специален пълномощник с войска. Пратеникът на Портата има нелеката задача да умиротвори селата и успокои духовете с мирни средства. Той успява да проведе преговори с предводителите на въстаниците, които към онзи момент се намират във въстаническите лагери до сръбската граница.

Същевременно въстаналите селяни изпращат една депутация в Букурещ, която да изложи пред консулите на Великите сили положението във Видинско и да измоли от тях закрила.

Има противоречива информация по въпроса Петко Маринов бил ли е или не е бил част от тази депутация. Според Г. Димитров и Димитър Маринов, събирали сведения от участници в събитията, Петко Маринов е бил един от участниците в тази депутация, докато Страшимир Димитров – един от най-прецизните изследователи на това събитие, изказва противоположно мнение.

Явно е, че Петко Маринов е един от водачите, които остават в лагерите и когото Али Раза паша потърсил за преговори, след като те веднъж отказали да преговарят с изпратените от тогавашния видински валия Мехмед Зия паша.

На 28 юни бил разпространен специален позив, подписан от султанският пратеник Али Раза паша, чрез който приканвал бунтовниците да се завърнат по домовете си. В лагерите при „Връшка чука“ (около Раковишкия манастир) се провели съвещания, на които селяните обмислили още веднъж своите искания и преценили по-нататъшните перспективи в борбата, изработили условията, при които биха се върнали към мирен живот. На 14 юли 1850 г. било съставено едно общо изложение от страна на селяните от трите нахии, в което те описвали своето непоносимо положение и обяснявали причините, поради които са се вдигнали на борба. Това изложение било озаглавено „Плач сиротински“ (Dimitrov, S., 1972, 100).

Изглежда, че в хода на преговорите въстаниците са склонни да направят някои отстъпки. Според Николчин това са същите хора, които разпалват размирицата, по - късно отиват в Цариград да преговарят със султана и неговите везири, за да се озоват накрая в затворите или в Диарбекир.

Така оскъдните писмени документи, чиито автор е въстаналият народ, обобщават причините за избухването на размирицата. Те целят да покажат на турските власти, че тази крайна мярка е предприета вследствие на безрезултатните им оплаквания.

Не са известни хората, съставили „Плач сиротински“, но има всички основания да се смята, че Петко Маринов е един от съставителите на този документ. Документът бил изпратен до сръбския княз Александър Карагеоргиевич, с молба да бъде препратен от него до Високата порта в Цариград. Може да се предположи, че тази стъпка е породена от липса на доверие в честността на турските власти, които още по онова време не са се ползвали с добра репутация. Това се доказва и от думите на В. Теплов – чиновник в руското посолство в Цариград:

„Започвам с турците. Низшата селска класа тогава слабо се различава по своето положение от християнската рая. Данъците и кривосъдието еднакво подтискат и едните, и другите и сред тази част от турците и досега могат да се открият качествата на прадедите им: честност, добродушие и гостоприемство. Средната мюсюлманска класа обаче представлява истинска язва за страната. Хората от това съсловие, завършили наполовина елементарния курс на местното рушдие (околийско училище), стават чиновници или ако не си намерят място, постъпват в свитата на някой паша и с цената на всевъзможни услуги се стремят да спечелят неговото благоволение и да получат като награда званието каймакам. Подобен администратор е доволен дори когато за кратко заеме такава длъжност, за да успее да „изцеди“ всички сокове на народа и да се осигури за цял живот. Грабежът на населението сякаш се узаконява от страна на правителството чрез жалкото, дори смешно заплащане на чиновниците. Дори честата смяна на дребните местни владетели доказва присъщото на

правителството съзнание, че те се изпращат за изхранване по местоназначенията си и след известно време са длъжни да отстъпят и на други тази възможност за обогатяване. Затова, за да задържат някое изгодно място, често прибегват към старото средство — рушвета. Впрочем рушветът е крайъгълен камък за цялата турска администрация и започвайки от най-низшите степени, се изкачва по йерархическата стълба до самия султан — слънчевата сянка върху земята...“ (http://macedonia.kroraia.com/rp/rp_20.htm).

По това време Петко Маринов е всепризнат водач на въстаниците и нищо не се предприемало без неговото знание или одобрение. Опитите на турските власти да накарат селяните да се върнат по родните си места продължавали.

На 3 юли (стар стил) бил изпратен отговор до Али Раза паша от въстаниците. Този отговор бил предаден на изпратените в лагерите Мирилай Абдулах бей, видинския владика Венедикт, члена на меджлиса Томаки бей Цанков (баща на Илия и Найчо Цанови), коджабашията Цанко Хаджиангелов и Лило, които да дадат още веднъж уверение на селяните и да ги приберат от лагерите, което не станало. Взето е решение да се изпрати депутация във Видин при Али Раза паша. Изпратени са 11 човека, но Петко Маринов със сигурност не е бил един от тях. След завръщането на депутацията селските първенци, придружени от Абдулах бей и Томаки Цанов отиват отново в лагера. Там Абдулах бей връчва на Петко Маринов заповед, с която се назначава за баш кнез на Сахраненската нахия и селата, управлявани от началника на полицията във Видин. Това се случило, след като Али Раза паша дал право на селяните да си изберат един баш кнез на нахия Сахра и те посочили Петко Маринов. Това, разбира се, било съвсем очаквано. Страшимир Димитров подчертава, че като ръководител на селяните все повече се очертавал новият баш кнез на нахията П. Маринов.

Много голяма част от изворите споменават Петко Маринов като член на делегацията до Цариград, дори има твърдения, че е бил неин водач.

По твърдения на д-р Бончев, делегатите били посрещнати от представители на българската общност в Цариград начело с Богориди паша (Александър Стефанов Богориди), известен още като Алеко паша. Великият везир ги приел и изслушал с „най- голямо внимание“. Вследствие на това бил издаден султански берат, по силата на който въстаниците били амнистирани. Чрез него се удовлетворявали и следните искания и молби на българите:

1. данъците да бъдат намалени и събирани в натура, както пожелал народа;
2. спахилъците да бъдат унищожени;
3. да се ограничат своеволията на чиновниците, а провинилите се такива да бъдат наказани;
4. да бъдат отстранени всички пъдари арнаути и заменени с българи;
5. на населението било позволено да избира кнезове (кметове), които да вземат решения на местно ниво, без намесата на турските власти.

Според д-р Бончев именно тогава на водача на Грамадското въстание било дадено званието „паша на Видинския пашалък“ и оттам станал известен с названието Паша Петко.

Али Раза паша започва почти веднага да прилага на практика, написаното в берата. Паша Петко обикалял населените места, на които бил баш кнез и изпълнявал добросъвестно задълженията си. Предполага се, че Портата не случайно му дава тази власт. Турците се страхували от него. Бояли се и от нови бунтове, защото много добре били запознати с лидерските му качества и се стараели да го ангажират повече в града — далече от селата. Имало няколко неуспешни опита за покушение срещу него. Често някои от съселяните му го обвинявали, че работи в съглашение с турците и предава българските интереси. Според едно анонимно писмо той, заедно с кнеза Йоцо и сланобарченина Велчо, заявили, че Кулската кааза се е съгласила да вземе „господарлъка“, докато кнезовете от Лом не се съгласявали да откупват „господарлъците“ — т. е. правото да ползват земите си, които са им отнети от турците.

Подобно обвинение може да бъде видяно във вестник „Българска дневница“, издаван от Г. С. Раковски в Нови сад, в бр. 7 от 6 август 1857 г., в дописката от 10 юли с. г., в която се чете следното: „Наша полиция непрестанно запира бедни българи и непрестанно следува

свое навикване. Без изпитание фърля в темница кого ще, само кнеза (чорбаджия). Полиция запира тези кнезове само заради това: видински турци ищат да наместят повторително по старому реду властници (субаши) по български села, но български кнезове противни тому никак не дават да бъдат субаши по български села, защото са ги на 1848 (погрешно вместо 1850) изгонили из християнски села и получили право от султана да не им се мешат турци в някои селски работи. Но турци сега ищат това да унищожат, свои субаши по българските села за по-добро уверение да наместят. Какво дяволско уверение да бъдат само покровители хайдушки. Тому е най-противен кнез Стоян (Пейов) от с. Бойница, и него фърлиа у темница, находящи тук в окови и йоще няколко другари. Издател сихъ човеци в безбожни Пейко (Петко Маринов) из Грамада кой ся най-подло ввлякъл между турци да предава незаконим турком невинная християнска кръв, и за тая безчеловечно и безложена услуга, дават му турци известна плата да може осквернена си душа прехрани. Турци го твърде добре почитат, защо той им е оръдие с кое турци българе лесно запираат и на най-грозен начин убиват.“

Авторът на тези тежки обвинения не е известен. Липсват писмени извори, които да отхвърлят твърденията на неизвестния дописник от Видин. Предполага се, че съвместната работа на Петко Маринов с турците най-вероятно е породила завист и подозрение у някои хора.

Написаното във вестника е абсолютен антипод на саможертвените и добри дела, извършени от Маринов. Благодарение на него грамадчани се сдобиват с църква и училище. Той е обичал народа и е бил негов предводител в борбата с поробителите, рискувайки собствения си живот. Друг факт, който може да се посочи в защита на баш кнеза е това, че той е бил доста заможен човек. Оттук следва въпросът защо му е било да предава сънародниците си срещу „известна плата“, както твърди неговият обвинител.

Според изследването на д-р Бончев названието „паша“, което получава Петко Маринов, не е плод на случайно хрумване. След въстанието Маринов бива привлечен във Видин и удостоен с почести. Хората сравняват положението му в обществото с това на пашата. Петко Панов (1830-1936) от Грамада – съвременник на събитията¹ си спомнял много добре не само буната. Като първенец абаджия той познавал лично Паша Петко и бил много добре запознат със служебното му положение в периода от 1850 до 1860 г.

Любопитен е фактът кое е накарало турските власти да му дадат тази почетна титла „паша“, при условие, че той е бил предводител на едно от най-големите надигания. Може да се предположи, че причината за това е само една – да го държат по-близо до себе си и да надзирават действията му, защото са се страхували от нови бунтове.

Видинският мезилич осъжда Петко Маринов на заточение в Диарбекир. Към тълпата, която се е събрала на пристанището, за да го изпрати, той се обръща със следните думи: „Народе, горе главата! Дните на тиранията са прочетени и робската верига ще бъде разкъсана!“ . Блъскан от стражата, Петко Маринов е вкаран в парахода и откаран до Русе, след което, под конвой, пътува пеша до Варна. От там е качен отново на кораб за Цариград и Деарбекир.

Според другарите на Апостола на свободата Васил Левски – Марин Поплуканов от Ловеч и Атанас Попхинов от Плевен, заточени в Диарбекир през 1873 г., във връзка с Арабаконашкото приключение (обира на турската хазна в прохода Арабаконак през 1872 г. , организиран от Димитър Общи) – Петко Маринов (Паша Петко) от Грамада е починал през 1863 г. в Диарбекир (Strashimirov, D. T., 1929). В своята ръкописна книга „Видрица“ поп Минчо Кънчев дава ценни сведения за общественото положение на Паша Петко. Освен това описва накратко и как протича престоят на баш кнеза в Диарбекир: „Паша Петко и с хората му заедно го блъснаха в Диарбекир, където и умря там заедно с другарите си. Умря в манастира „Мар Козма“ – „Свети Безсребърници Козма и Дамян“ – този манастир е на православните араби в Диарбекир.

Поп Минчо Кънчев е един от малкото ни сънародници, запознат с конкретни факти около смъртта на Петко Маринов. Сведенията които дава от първо лице не само потвърждават, че Османската империя е пропита от корупционни практики, но и предоставят информация за последните години от живота на Паша Петко. Става ясно, че водачът на

буната от 1850 г. умира вследствие на тежко боледуване. По-интересното обаче е как той успява да пренесе такава голяма сума пари и защо въобще тя му е била нужна. Тук възниква въпросът дали е обмислял да подкупи заптиетата, които го провождат на път за Диарбекир, за да го пуснат да избяга. Но те едва ли биха посмяли да освободят една от най - големите заплахи за устоите на мира във Видинския пашалък.

Явно влошеното здравословно състояние на Паша Петко го принуждава да се довери на православните араби, които съблазнени от заплащането, успяват да го изведат от Диарбекирската тъмница и да се грижат за него. Очевидно по време на своето заточение той не е имал възможност да общува свободно с представителите на българското духовенство там. Най-вероятно целта на това ограничение е била предотвратяване на бягство.

Изказано е мнението, че Паша Петко е погребан в двора на гръцката православна църква „Св.Св. Козма и Дамян Безсребърни“.

ИЗВОДИ

Несъмнено в народната памет като един от най-изтъкнатите водачи на въстанието на селяните от Северозападна България през 1850 г. остава Петко Маринов. Със своята непримиримост към безредиците и своеволията на османската власт, със сърцатата и безрезервна си отдаденост към добруването на своя край неговото име дава и името на въстанието – „Паша Петковата буна“.

ЛИТЕРАТУРА

Bonchev, B., 1947. Pasha Petko Gramadchanina. Vidin (manuscript) (**Оригинално заглавие:** Бончев, Б., 1947. Паша Петко Грамадчанина. Видин (ръкопис)).

Dimitrov, Str., 1972. The uprising in Northwestern Bulgaria in 1850 (**Оригинално заглавие:** Димитров, Стр., 1972. Въстанието в Северозападна България от 1850 г.).

Handwritten note by the teacher Stoyko Petkovich (**Оригинално заглавие:** Ръкописна бележка от даскал Стойко Петкович, 6 февруари 1851 г.).

Comp: Kozhuharova, M. Russian travelogue about the Bulgarian lands 17th – 19th century (**Оригинално заглавие:** Съставител: Кожухарова, М. Руски пътеписи за българските земи XVII – XIX в. In: http://macedonia.kroraia.com/rp/rp_20.htm).

Strashimirov, D., 1929. Vasil Levski. Life, deeds, sources. Vol. 1 (**Оригинално заглавие:** Страшимиров, Д. Васил Левски. Живот, дела извори. Том I. София, 1929.).

Valchev, G., 1998. Little known voivodes 1848-1878 (**Оригинално заглавие:** Генади Вълчев. Малко известни войводи 1848 – 1878. Видин, 1998.).

<http://www.vidin-online.com/sela-gramada/gramada> (Accessed on 30.05.2022).

<https://bnr.bg/vidin/post/100836295> (Accessed on 31.05.2022).

http://macedonia.kroraia.com/rp/rp_20.htm (Accessed on 31.05.2022).

THE PROTO-BULGARIANS BETWEEN MONOTHEISM AND POLYTHEISM¹⁹

Presiana Katsarova – Student

Department of Bulgarian Language, Literature, History and Art
University of Ruse
Tel.: 0883258889
E-mail: presiana005129@gmail.com

Ch. Assist. Reneta Zlateva, PhD

Department of Bulgarian Language, Literature, History and Art
University of Ruse
Phone: 082/ 888664
E-mail: rzlateva@uni-ruse.bg

Abstract: *The present Report pays attention to the specific connection between the individual and God in the pre-Christian and Christian medieval Bulgarian society. On the basis of historical written and material sources in Medieval Bulgaria, some parallels between monotheism and polytheism beliefs of the Bulgarians are presented. An attempt of a parallel in this respect between the Volga Bulgarians and the Danube Bulgarians is made hereby.*

Keywords: *God, Monotheism, Polytheism, Pre-Christian medieval Bulgarian society, Volga Bulgarians, Danube Bulgarians*

ВЪВЕДЕНИЕ

Издавани са многобройни научни становища, свързани с религиозните представи и вярвания на старите българи. Част от изворите и авторите ги представят като монотеисти – в центъра на религиозния им пантеон стои едно върховно божество – Бог Тангра. Според други, те са политеисти, в чиито религиозни възгледи се преплитат множество вярвания и сложни взаимовръзки. Някои от съвременните изследователи на тази материя изказват убеденост, че немалко българи векове назад преди да приемат официално християнската религия са покръстени. В настоящия доклад ще бъде направен кратък обзор на по-значимите епиграфски паметници и писмени изворови сведения, които дават информация по проблема.

ИЗЛОЖЕНИЕ

През годините на Ранното средновековие почти всички народи вярват, че могат да предскажат бъдещи събития и да въздействат върху тях. В българското общество има точно определени лица, които се явяват посредници между човека и Бога – това са шаманите. Веществените домашни паметници – графичните изображения от Мадара и Плиска, датирани в периода VIII–IX в., представящи сцени на шамански ритуали (биене на тъпан, изпълняване на специфични танци и пр.), дават сведения за религиозните практики на дунавските българи. Във владетелския двор магическите действия се извършват от боил колобъра – вероятно третият по важност сановник в държавата, който строго съблюдава разположението и изменението на небесните светила, за да узнае Небесната воля.

От съхранените епиграфски паметници съдим, че кана боила колобърът (*kana boila kouloupros*) взема участие във военните сблъсъци заедно с кавхана и ичергу боила. Предвид трите титулни термина в званието му, логично е да се предположи, че неговите отговорности съвместяват и религиозни, и военни функции, а той принадлежи към боилското съсловие и е

¹⁹ Докладът е представен на студентската научна сесия на 26.05.2022 г. в секция „История, етнология и фолклор“ с оригинално заглавие на български език: СТАРИТЕ БЪЛГАРИ МЕЖДУ МОНОТЕИЗМА И ПОЛИТЕИЗМА.

жрец или маг на владетеля. Същият брой термини има в титула на Чепа, багатур боил колобър (*βογοτορ βοηλα κουλουβρος*) на кан Маламир (831-836). Вероятно неговите основни функции са свързани със жречество в средите на багатурите, а самият той се явява маг на техния началник.

Наличието на култ към небесните светили, огъня, водата, определени животни – тотеми на рода, предците, свещените камъни и пр. дава основание на авторите, изследващи този въпрос, да определят религията на старите българи като примитивен монотеизъм, съдържащ в себе си компоненти от анимистични, тотемистични и шаманистични вярвания (Ovcharov, D., 1997, 50, 59-74).

Веселин Бешевлиев, Димитър Овчаров, Рашо Рашев и др. открояват четири основни функции на божеството Тангра: съзидателна, наказателна, покровителствена и разпореждаща се с човешките съдби (Ovcharov, D., 1997, 23). Вероятно надписът от Мурфатлар с текст “Небето помни” носи значението точно на тези посочени функции.

Обект на изследвания е и самият произход на тангризма – тюркски, монголски или шумерски. П. Добрев е един от изследователите, които извеждат корените на тангризма от шумерската дума *Дингир* – общо название на всички небесни божества. (Dobrev, P., 1994, 94-106). Значението на небесните светили за българите е посочено в домашни извори, един от които е съчинението „Шестоднев“ на Йоан Екзарх (Yoan Ekzarh, 1981, 61).

Широко известно е наличието на специални култови средища, като това под Мадарските скали. Некрополите при Девня, Нови пазар, в Северна Добруджа и др., както и находките от капищата на българите са убедителни доказателства за вярата им в огъня и в сакралността на някои камъни, за която споменават „Отговорите на папа Николай I по допитванията на българите“.

В предупреждението на кан Омуртаг (814-831) към християнина Кинамон (византиец, пленник в българския дворец), според архиепископа на българската църква в Охрид Теофилакт Охридски в съчинението „Мъченичество на 15-те тивериуполски мъченици“, българският владетел употребява множествена форма – “богове”. Част от текста гласи: „А тия разни, които вие почитате за богове, признавам за истински демони... И ако ми изтъкваш слънцето и луната и ме принуждаваш да се чудя на велелепието им, слушай – и аз им се чудя, но ги имам за творения и слуги и подвластни не само на бога, но и на нас, хората... Омвритаг (Омуртаг) не можал да понесе всичко това спокойно, но разгневен ... заповядал да го бият без милост. „Не унижавай, казвал, нашите богове, че тяхната сила е голяма! За доказателство служи това, че ние, които им се кланяме, покорихме цялата ромейска държава. Затова, ако твоят Христос беше истински Бог, както ти казваш, без съмнение би бил ваш съюзник и би ви запазил незаробени, защото му служите и му се кланяте.” (Greek sources of Bulgarian history, 1994, 64). Това сведение на византийския духовник би могло да се тълкува в подкрепа на информацията на Йоан Екзарх относно преклонението пред светили богове. До подобен извод навежда и значението на Плисковската розета, чиито седем лъча отразяват вярата на старите българи в седем светили, а именно: Слънце, Луна, Юпитер, Марс, Меркурий, Сатурн и Венера. В такава връзка стоят и сведенията от “Отговорите на папа Николай I по допитванията на българите” (Latin sources of Bulgarian history, 1962, 89-105).

След прегледа на изворите, които навеждат на съмнения относно монотеистичните вярвания на старите българи, следва да бъдат посочени и онези, които съдържат противоположна информация.

В епиграфските първобългарски надписи стоят примери за употребата на едно божество за българите. Един от Омуртаговите надписи гласи: “.... императорът излезе, забравяйки клетвите, нека *бог му отдаде*...”, а Хамбарлийският летописен надпис на Крум посочва следното: “Крум, архонтът сьубиги излезе с войската си срещу Адрианопол и брат му не го забрави, но излезе и той. И *бог му* [на Крум] даде да опустоши следните места и крепости: Сердика, Дебелт, Констанция, Версиникия, Адрианопол. Тези мощни крепости той превзе. А на останалите крепости *бог даде [вдъхна]* страх и те [гърците] ги напуснаха и избягаха и долната земя [дн. Турска Тракия] той не забрави тази земя, откъдето беше излязъл с цялата си войска и беше изгорил нашите земи сам старикът император, плешивият, и завзел

беше всичко и беше забравил клетвите, и излезе срещу него архонтът Крум, за да воюва... и отиде, за да... опустоших... ” Подобна информация присъства и в двата откъслека на Силистренския надпис на Крум, както и в Чаталарския надпис на Омуртаг, в строителния надпис на Маламир, във втория надпис на Пресиян от Филипи и др. (Beshevliev, V., 1992, 32-131).

Упоменаването на единствено число на Бога на тогавашните българи се съдържа и в един от надписите при Мадарския конник, отнасящ се до управлението на Омуртаг. Фрагментът от каменна колона носи част от надпис от името на хана, написан на гръцки език и съдържащ името на Тангра. В строителните надписи на предхристиянските ни владетели се открива изобилна информация за измолване за здраве и дълъг живот на владетеля, отново от Бог, в единствено число. Тази практика като пожелателна конструкция е характерна и за текстовете на византийските императори, и за по-късните наши управници. Вече е изказвано съмнение дали податките не се отнасят до християнския Бог, но подобна теза е странна, тъй като опорна точка за старите българи е именно вярата в собственото/ собствените божество/ божества. На подкрепата Отгоре те разчитат при всяко свое военно действие, природни изпитания, лични несгоди и пр. Не бива да забравяме и факта, че християнският Бог е противопоставян в епиграфските надписи така, както са противопоставяни двата народа – българският и византийският, а вярата на последния е възприемана дълги години за проводник на ширещия се и опасен за българския държавностен светоглед византизъм.

Много находки съдържат знака ипсилон Y. Той е изобразен върху седмолъчата бронзова розета от Плиска, върху керемиди, тухли, каменни блокове, глинени съдове и други предмети. Любопитен факт представлява намерената в Преслав бронзова пластинка с посочения знак върху нея и наличието на халкичка за носене/ окачване. Вероятно тя е ползвана като амулет. Ако приемем вече наложеното мнение в българската историография, че символът има апотропейно (предпазващо) значение, изобразяването му несъмнено цели да се умилюсти Бога – Онзи, които гледа и въздава Отгоре.

Откритият в голяма могила некропол през 80^{-те}-90^{-те} години на XX век в Средното Поволжие оловен печат, датиран от VII век, в който присъства т. нар. “знак на Тангра” – YI, дава възможност за изказване на мнение за тъждествеността в осмислянето на религиозните практики и значението на Бога и за дунавските, и за волжките българи. В подкрепа на това идва сведението на Ибн Фадлан, описващ пътешествието си до Волжка България през 921 г. В съчинението си арабският писател описва практиката на волжките българи да оставят ударен от гръмотевици дом, считайки го за наказан от Бога: “Видях в страната им много гръмотевици и ако гръм удари дома им, то те не се доближават до него, оставят го такъв, какъвто е, и всичко, каквото има вътре – хора, имущество и друго, оставят го, докато времето не го унищожи, и казват: “Това е дом, над чиито жители съдбата се е разгневила” (Ibn Fadlan, 1992, 52). Вярата на старите българи, че могат да умилюстят Бога, стои в основата на извършването на жертвоприношения: най-често, съдържащи вода, кръв, жертвено животно и само при изключителни обстоятелства – човешка жертва.

Интересен момент при сключването на 30-годишния мирен договор между Омуртаг и император Лъв V (813-820) през 815 г. е размяната на религиозни практики от страна на двамата владетели: Омуртаг се заклева в спазването на договореностите по християнски, а императорът – по езически. По тъждествен начин събитията следват своето обяснение и при сключване на мирния договор от 820 година между Омуртаг и Михаил II Балба (820-829) (Beshevliev, V., 1992, 114-115).

В родната историография в последните години се откриват трудове, чиито автори убедено изказват мнение, че българите далеч преди официалното приемане на християнската религия (865 г.) я познават и припознават вече за своя вяра.

Във втората половина на VI век прабългарските племена – кутригури и утигури/ уногондури, попадат под властта на две мощни степни империи – Аварският и Тюркският хаганат. Аварите и тюрките използват прабългарските воини в неспирните си конфликти с Византия, а по-назад във времето – в последните две десетилетия на V век – прабългарите са привлечени за нейни съюзници и влизат в сражения с остготите. Последната прилага в

своята външна политика честата практика да приласкава варварски вождове, християнизирайки ги и дарявайки ги с видни ромейски титли. Примери в тази посока са покръстените в Константинопол прабългари Грод (528 г.), Органа (619 г.), може би Кубрат, Тервел и Савин/ Сабин (Greek sources of Bulgarian history, 1960, 236 and next; Beshevliev, V., 1992, 158). Сходни изворови податки се съдържат и в надписите върху оловните печати на знатните български аристократични представители – Баян, Хумир и Ирхитюенски (Greek sources of Bulgarian history, 1960, 236 and next; Beshevliev, V., 1992, 155-158).

Сред първите данни за приемане на християнската религия от българите са сведенията на александрийския космограф Козма Индикоплевст в неговото съчинение „Християнска топография“, съставено през 40-те години на VI век. Според текста, сред народите, които приемат християнската религия, са и някои българи – не се споменават конкретни имена, нито е наблегнато на количествен превес (Greek sources of Bulgarian history, 1954, 197).

ИЗВОДИ

Ако направим общ преглед на веществените извори и писмените свидетелства, които се отнасят до изследвания въпрос, то можем да приемем вече изказаните мнения, че действително в религиозните представи на старите българи се преплитат няколко основни божествени елемента и зависимости, което определя тяхната религия по-скоро като примитивен монотеизъм. Посочените функции, чрез които Бог може да наказва или поощрява личността, са една ценна насока за нравствеността на тогавашния човек и за неговото придържане към установения ред и дисциплина в българското общество. Тези качества на нашите владетели, аристократи, воини са признавани от чужди народи, сред които стоят готи, франки, византийци, араби и др.

ЛИТЕРАТУРА

Beshevliev, V., 1992. Proto-Bulgarian Epigraphic Monuments. Sofia: Bulgarian Academy of Sciences. **(Оригинално заглавие: Бешевилив, В., 1992. Прабългарски епиграфски паметници. София: Българска академия на науките).**

Dobrev, P., 1994. The world of the Proto-Bulgarians. Sofia: Slavika – RM. **(Оригинално заглавие: Добрев, П., 1994. Светът на прабългарите. София: Славика – РМ).**

Greek sources of Bulgarian history. Volume I, 1954. Sofia: Bulgarian Academy of Sciences. **(Оригинално заглавие: Гръцки извори за българската история. Том I, 1954. София: Българска академия на науките).**

Greek sources of Bulgarian history. Volume III, 1960. Sofia: Bulgarian Academy of Sciences. **(Оригинално заглавие: Гръцки извори за българската история. Том III, 1960. София: Българска академия на науките).**

Greek sources of Bulgarian history. Volume V, 1964. Sofia: Bulgarian Academy of Sciences. **(Оригинално заглавие: Гръцки извори за българската история. Том V, 1964. София: Българска академия на науките).**

Greek sources of Bulgarian history. Volume IX, 1994. Sofia: Bulgarian Academy of Sciences. **(Оригинално заглавие: Гръцки извори за българската история. Том III, 1960. София: Българска академия на науките).**

Ibn Fadlan. Journey to Volga Bulgaria. **(Оригинално заглавие: Ибн Фадлан, 1992. Пътешествие до Вожска България. София: Аргес).**

Latin sources of Bulgarian history. Volume II, 1962, The answers of Pope Nicholas I to the questions of the Bulgarians. Sofia: Bulgarian Academy of Sciences. **(Оригинално заглавие: Латински извори за българската история. Том II, 1962. София: Българска академия на науките).**

Ovcharov, D., 1997. Religion of the Proto-Bulgarians. Origin and essence. **(Оригинално заглавие: Димитър Овчаров. Прабългарската религия. Произход и същност. София, 1997).**

Yoan Ekzarh, 1981. Six Days. Sofia: Science and Art. **(Оригинално заглавие: Йоан Екзарх. Шестоднев. София: Наука и изкуство 1981).**

ARTISTIC EXPRESSION AS A PREREQUISITE FOR THE EMOTIONAL DEVELOPMENT OF THE CHILD²⁰

Greta Zhelyazkova – Student

Department of Natural Sciences and Education,
University of Ruse
Tel.: +359 87 989 8917
E-mail: gretito96@abv.bg

Pr. Assist. Prof. Valentina Radeva, MA, PhD

Department of Technical and Natural Sciences,
University of Ruse
Tel.: +359 87 878 9527
E-mail: vtradeva@uni-ruse.bg

Abstract: Emotions and feelings are especially important in the realization of artistic activity because they are the meaning of the whole creative process. By looking for the intersections between fine art and emotional intelligence as separate spheres of knowledge, we attempt to further highlight the benefits of their interaction. This paper presents a sample from a thesis study. It aims to establish the extent to which this interaction has been realised in pedagogical practice and the extent to which creative activities might actually support the formation of emotional intelligence in pre-school children. Creative activities are a prerequisite for children to develop their emotional intelligence by learning self-control in situations in which they experience difficulties and in which negative emotions take over. These activities help them to improve their sense of empathy by showing understanding towards others, forming teamwork skills by being resourceful and respecting the opinions of others.

Keywords: Preschool Education, Art, Creativity, Artistic Expression, Visual literacy, Emotional Development, required and optional requirements.

ВЪВЕДЕНИЕ

Наличието на художествена изразителност в една творба е индикатор за проявено лично отношение, артистичност, творчески подход при създаването ѝ. Както Ж. Анещева отбелязва, изразителността е свързана с „индивидуалното виждане, начин на мислене, степен на развито въображение, емоционално, оценъчно и естетическо отношение на детето към изобразяваната от него действителност, неговите впечатления и преживявания.“ (Aneshteva, Zh., 2020: 83)

Творческата изобразителна дейност се приема като инструмент за развитие на универсалната творческа способност у децата. За да се стимулира развитието ѝ в контекста на съдържанието по образователно направление *Изобразително изкуство*, в програмата се предвижда използването на разнообразни материали и техники. Чрез употребата им се цели да се създаде още по-голям интерес към изобразителната дейност, както и да се подпомогнат децата да могат творчески да се изиявяват и да отразяват свободно своите наблюдения, впечатления и преживявания от заобикалящият ги свят. Ролята на изобразителното изкуство в процеса на растеж и развитие на детето и неговата емоционалната интелигентност е изключително голяма. Изобразителната дейност със своите разновидности, средства, техники, форми, взаимодействия, процеси и т.н. представлява експлозия от всеобхватни знания и умения, които детската личност много бързо опознава, прилага и развива. Детето бързо и неусетно навлиза в „големия свят“, запознава се с него, учи се да преодолява трудностите, да разбира емоциите и чувствата, да контролира емоционалността си и да се стреми да се развива и усъвършенства.

²⁰ Докладът е представен на студентската научна сесия на 26.05.2022 г. в секция „История, етнология и фолклор“ с оригинално заглавие на български език: ХУДОЖЕСТВЕНАТА ИЗРАЗИТЕЛНОСТ КАТО ПРЕДПОСТАВКА ЗА ЕМОЦИОНАЛНОТО РАЗВИТИЕ НА ДЕТЕТО.

ИЗЛОЖЕНИЕ

Всички теоретици и изследователи в областта на изобразителното изкуство споделят мнението, че изобразителното творчество се характеризира с наличието на два важни компонента, обвързани помежду си – *изобразителна грамотност* и *художествена изразителност*. Понятията „грамотност“ и „изразителност“ са в постоянна зависимост с образователния и творческия характер на детската рисунка и са най-важните качества, които тя трябва да притежава.

Изобразителната грамотност представя теоретичните познания и практическите умения, които децата са усвоили до момента. Проявената грамотност в детската творба е доказателство за желанието и стремежа от страна на децата да възприемат и отразяват по възможно най-обективния начин характерните особености на обектите от действителността с присъщите за тях форма, големина, пропорции, локален цвят, материалност, конструкция и т.н. Всички елементи на изобразителната грамотност, не са достатъчна предпоставка, за да се прояви художествената изразителност, но са първото и най-важно условие за нейната проява. Изобразителната грамотност е свързана с добро познаване на различните изобразителни способности, които се реализират посредством разнообразните изобразителните техники. (Dimchev, V., Rakanov, S., 1980)

Изобразителната грамотност представлява минимума от знания и умения, които децата се очаква да овладеят в определен етап от развитието си, съгласно разпоредбите на Държавния образователен стандарт. Това пряко рефлектира върху обективността при преценката (оценяването) на техните резултати. (Aneshteva, Zh., 2020), (Zankov, O., 1992)

Художествената изразителност често се проявява при избора на съчетаване на конкретни и индивидуални изразни средства, които в детското изобразително творчество обикновено са подчинени на определен замисъл, който децата са имали и са искали да пресъздадат. В творбите на децата от предучилищна възраст често може да забележим, че при създаване на техните художествени изображения, те са се водили основно от своята художествена изразителност. В творби, в които изобразителната грамотност и художествената изразителност вървят ръка за ръка, можем да забележим основното, вътрешното съдържание на изображението обект в нея. Обикновено те се открояват с експресивността, целесъобразността и свежестта на използваните изразни средства. Това може да бъде обяснено с голямата емоционалност и чувствителност на детските възприятия. (Aneshteva, Zh., 2020), (Zankov, O., 1992), (Dimchev, V., Rakanov, S., 1980)

За постигане на изобразителна грамотност и художествена изразителност при децата в предучилищна възраст е необходимо целенасочено усвояване на определен обем от практически знания, умения и похвати, свързани с различаването и разбирането на цветовете, еталонните форми, изразните средства, както и уменията за работа с различни изобразителни материали и пособия. (Angelova, L., 2010)

Както вече отбелязахме, наличието на чувства е важен акцент в емоционалното развитие на детето. Емоционалното отношение и последващите реакции на детето, които са породени от чувства, са коренно различни от епизодичните ситуативните преживявания, поради факта, че те изразяват личностното емоционално отношение на детето и формиращата се индивидуалност, която детето изгражда. Ранното проследяване на проявите на емоционална интелигентност на детето и тяхното целенасочено управление осигуряват възможност за пълноценно реализиране на генетичните предпоставки, които успешно да развият и формират вътрешните механизми за социална адаптация и ниво на възпитаност. В ранните детски години емоционалното съзнание непрекъснато се обогатява, много бързо се усвояват ключовите емоционални умения, формира се основата на емоционалната грамотност, динамизира се връзката между емоционалното развитие и емоционалната интелигентност като цяло.

Редица учени и психолози като Е. Маслоу, К. Бийзли, Дж. Майер, П. Саловей, Д. Голман и много други считат, че емоционалната интелигентност е основна движеща сила за възприемане и разбиране на емоциите, емоционалното познание и тяхното регулиране, като така се насърчава емоционалния и интелектуалния растеж. Много ясно определение дава Д.

Голман през 1995 г. като обяснява, че емоционалната интелигентност е „знанието, какво вие чувствате и сте в състояние да се справите с тези чувства, без те да ви залееят; да бъдете в състояние да мотивирате себе си да свършите работата, да бъдете креативни и да изпълнявате своя максимум; и усещането какво чувстват другите и как да се справят с връзките ефективно“. (Filipu, O., 2019: 12)

Избираемите изисквания в условията на изобразителните задачи – генератор на творчески хрумвания у децата, визуализиращи емоционалното им състояние.

Съществуват такива изобразителни форми, като: изобразяването по въображение, по асоциация, по художествен текст (илюстрация) и др., които са предпоставка за благоприятно въздействие както върху основните психически процеси при децата и емоционалността им, така и за стимулиране на творческото им мислене. В други ситуации, обаче, когато същността на изобразителната задача не подсказва кой знае каква възможност за проява на креативност (напр. натурното изобразяване, създаване на декоративно-приложни проекти и др.) педагогът е този, който следва да насочи вниманието на децата към възможни творчески решения. В тези случаи особено полезна е ролята на избираемите изисквания, които той поставя. Те са пряко обвързани с проявата на художествена изразителност в една творба. Задължителните изисквания имат отношение към другия съществен компонент – изобразителната грамотност. И както изразителността и грамотността в една творба въздействат в хармония, така двата типа изисквания – задължителни и избираеми, следва да бъдат балансирано поставени.

Въпросът за значимостта на избираеми изисквания ни провокира да проучим до каква степен те присъстват в образователното съдържание – било то като насоки в книгите за учителя, като част от условието на самите задачи в познавателните книжки или като кодирана информация в самите визуални изображения в тях. Анализът е концентриран върху съдържанието на утвърдени и използвани в педагогическата практика познавателни книжки за четвърта (подготвителна) възрастова група на авторски колективи към следните три издателства: „Бит и техника“, „Просвета АзБуки“ и „Просвета, основано 1945“.

При извършения анализ се установи необходимостта от обособяване на три групи ситуации, като втората от тях се формира неочаквано за нас:

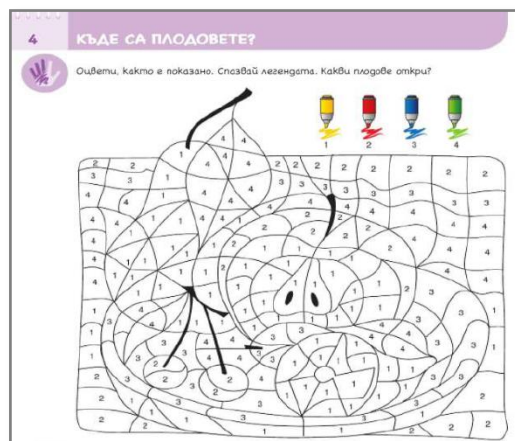
Първа група – ситуации, в които има предвидена практическа изобразителна задача, но възможността за проява на творчество е силно ограничена заради спецификата на темата и липсата на изисквания, стимулиращи проявата на творчество и емоционално отношение.

Втора група – ситуации, в които изобщо **липсва** същинска практическа изобразителна задача.

Трета група – ситуации, при които отсъстват задължителни изисквания, които безспорно предоставят неограничена свобода и поле за изява на творчество, но предимно за уверените и талантиви деца. Такива ситуации, обаче, смущават останалите, по-неопитните деца, дезориентират ги и ги стресират понякога, а също – затрудняват обективното оценяване на постигнатите от тях резултати.

В контекста на настоящия доклад и с оглед опита за оптимизация на някои от темите в третата част на дипломната разработка, тук сме очертали параметрите само на някои от тях, попадащи в първата група от направеното проучване. За по-голямата яснота в концептуален план и заради възможната интерпретация на някои от темите от познавателната книжка, те са представени визуално.

■ **издателство Просвета АзБуки:** при анализа са открити примери от всичките три групи

Фиг. 1. Тема 4: „Къде са плодовете?“

ситуации. Към първа група принадлежат темите: **Тема 4**, Тема 5, Тема 19. Тук ще разгледаме само първата от тях (Фиг. 1).

От формулировката на задачата е видно, че децата трябва да оцветяват по указания алгоритъм, използвайки само четирите посочени цвята. Тук възможност за избор има единствено по отношение на използвания графичен материал (цветни моливи или флумастери), което не можем да приемем за същински творчески елемент.

Предложение за оптимизиране на темата с оглед повишаване художествената изразителност в творбата:

На децата може да се предложи същото изображение, но с направени някои корекции в него. Цифрата от клетките на фоновото пространство да съответства на моливче, което не е с фиксиран цвят, т.е. да е неоцветено, и по този начин да се даде възможност на всяко дете само да реши кой цвят да използва като четвърти. Разбира се, броят на цветовете би могъл и да се увеличи, съвсем резонно за възрастта на децата. По този начин задължителните изисквания в изобразителната задача (да се спази цветния код и да се оцвети плътно чрез заштриховане) ще бъдат спазени, но на децата ще се даде възможност да проявят своето въображение и да активизират творческото си мислене, за да създадат едно по-интересен и различен фон около обектите. Педагогът ще има възможност, макар и с известна доза субективизъм, да прецени творческите, емоционалните и дори психологическите нагласи у децата чрез характеристиката и символиката на цветовете, които са предпочели.

■ **издателство Просвета – основано 1945:** при анализа са открити примери от първата и от третата група ситуации. От първата група са: Тема 19/1, **Тема 22/1**, Тема 25/2.

В тема № 22/1 (Фиг. 2) има формулирани две изобразителни задачи. В първата задача от децата се очаква да нарисуват своите впечатления от паметника на връх Шипка с бои. Във втората задача децата трябва да дорисуват картата на България и да я оцветят с цветни моливи или пастели, по аналогия с цветовете в националния ни флаг. (Фиг. 5) Първоначалното впечатление е, че тези две изобразителни задачи е предвидено да се реализират в рамките на една педагогическа ситуация, което е непостижимо заради

Фиг. 2. Тема 22/1: „Трети март“

времето ограничение на основните педагогически

Фиг. 3. „Това е моята Родина!“

ситуации. Трябва да отбележим и факта, че втората задача не е описана в книгата за учителя и няма методически насоки към нея. Относно възможностите за проява на творчество считаме, че в първата ситуация творческата дейност е загатната, докато във втората задача тя е силно ограничена. Това донякъде е обяснимо поради факта, че в патриотични теми, свързани с интерпретация на национални символи, чрез които следва да възпитаваме патриотичното чувство, не можем да експериментираме с цветове и дорисуване. Въпреки това, би могло в книгата за учителя да се подсказват идеи за проява на творчество, които учителят да предложи на децата чрез възможностите на избираемите изисквания.

Предложение за оптимизиране на темата с оглед повишаване художествената изразителност в творбата:

Интересно, в този смисъл, е предложението на авторския екип на изд. «Бит и техника» за търсено решение при аналогична ситуация на подобна тематика, която авторите са предвидили за екипна творческа дейност – «Това е моята Родина!» на стр. 23 от познавателната книжка за четвърта възрастова група (Фиг. 3).

Подробни и полезни методически указания са дадени в книгата за учителя. Авторите препоръчват след провеждане на кратка беседа за различните национални богатства, с които Родината ни е известна по света, да се пристъпи към оцветяване силуета на картата на България (щанцован картон от приложение) в трите цвята на българското знаме, а върху цялата площ на обратната страна децата да нарисуват природни или архитектурни национални забележителности или поне символични обекти, характерни за страната ни (българската роза, българските занаяти и т.н.).

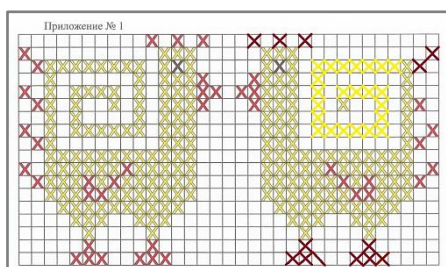
■ **издателство „Бит и техника“:** при направения анализ са открити примери само от първата група ситуации, а именно темите: „Кой от капки дъжд се крие“, „Шампиони“, „Българските лъвове“, „От раклата на баба - риза“ (Фиг. 4).

И при четирите примера се забелязват сходни характеристики – при всички тях възможността за проява на творчество се свежда единствено до избора между вида на графичния изобразителен материал (цветни моливи или флумастери), което вече отбелязахме, че не може да се приеме за същинска възможност за проява на творчество. И в четирите теми изобразителната задача на децата е да оцветят или да дорисуват определен детайл. В темата „От раклата на баба – риза“ децата трябва да пресъздадат огледално декоративния образ на птица, част от своеобразна «шевица», което предполага дорисуваното изображение да е копие на първообраза, без никакви изменения в него.

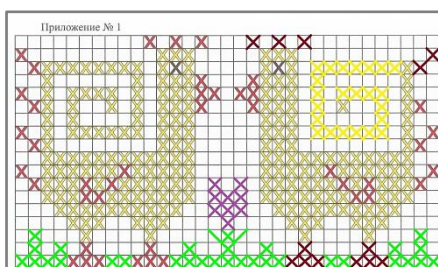
Тук е мястото отново да напомним, че има теми, при които липсата на избираеми изисквания, респективно на възможност за проява на емоционално и творческо отношение от страна на децата, е разбираема и донякъде оправдана. При добро намерение от страна на педагога или при подсказване в книгата за учителя от страна на авторските колективи, би могло да се достигне до коренно различни резултати, обусловени от индивидуалните предпочитания на децата.

Предложение за оптимизиране на темата с оглед повишаване художествената изразителност в творбата:

След приключване на изобразителна задача на децата би могло да се обърне внимание, че в обособилите се свободни пространства от квадратчетата в мрежата биха могли да дорисуват подходящи растителни или други мотиви, създадени на същия принцип (чрез хиксове, имитиращи визията на кръстатия бод). Чрез предоставената свобода по отношение избора на допълнителни елементи и цветове, учителят предоставя възможност на децата да проявят творчество и да представят разнообразни, оригинални и различни идеи, които да демонстрират знанията им в областта на приложното изкуство.

Фиг. 6. Възможен резултат след поставяне на избираеми изисквания

Фиг. 5. Очакван резултат според поставените задължителни изисквания

Чрез примерите по-горе в съпоставителен план е илюстрирано как биха изглеждали и въздействали крайните творби, в зависимост от начина, по който педагогът формулира изобразителната задача: творба, изпълнена в условията на задължителния минимум (Фиг. 5.) и творческа интерпретация на същата творба при подсказване на идеи, застъпени в избираемите изисквания (Фиг. 6).

ИЗВОДИ

Главно условие за пълноценното развитие на детето се явява стимулирането на неговата собствена активност, откриването и подкрепянето на заложените в него творчески способности. Както установихме, в по-голямата част от образователното съдържание на познавателните книжки присъстват ситуации, които са своеобразни генератори за творческа интерпретация, но не са изключение и теми, в които отчитаме липса на такива възможности. В подобни случаи педагогът е ключовата фигура, която може да поднесе информацията на децата по такъв начин, че тя да въздейства интересно, атрактивно и стимулиращо, да позволи оптималното разгръщане на творческите умения на децата. Независимо от типа изобразителна дейност (рисуване, моделиране и др.) и нейната форма (по памет, по асоциация и т.н.) учителят може да предложи на децата варианти на избор, чрез които те да вложат в своите творби цялата си креативност, за да се открие художествената изразителност в тях. От изключително важно значение е също да се подходи в мотивационната част на ситуацията, че да се засегнат някои от категориите, съставляващи структурата на емоционалната интелигентност (емоционална памет; емоционални умения; емоционална грамотност и др.).

ЛИТЕРАТУРА

Angelova, L., Mihaylova, G., 2017. Cognitive Art Book for the fourth age group "Wonderful World", published by "Prosveta - founded 1945". (**Оригинално заглавие:** Ангелова, Л., Михайлова, Г., 2017 Познавателна книжка по Изобразително изкуство за четвърта възрастова група „Чуден свят“, изд. „Просвета – основано 1945“).

Angelova, L., 2010. Fine arts in kindergarten and primary school: A unified pedagogical system. (**Оригинално заглавие:** Ангелова, Л. 2010 Изобразителното изкуство в детската градина и началното училище: Единна педагогическа система).

Aneshteva, Zh., 2020 Artistic deformation in children's fine art, №4, 83-89 (**Оригинално заглавие:** Анещева, Ж., 2020. Художествената деформация в детското изобразително творчество, №4, 83-89).

Dimchev, V., Rakanov, S., 1980. Drawing and Fine Arts. (**Оригинално заглавие:** Димчев, В., Раканов, С., 1980. Рисуване и изобразително изкуство).

Filipu, O., 2019. The role of family and educational institutions in the development of emotional intelligence, with a focus on children with Down syndrome. (**Оригинално заглавие:** Филипу, О., 2019. Ролята на семейството и образователните институции за развитие на емоционалната интелигентност, с фокус към деца със синдром на Даун).

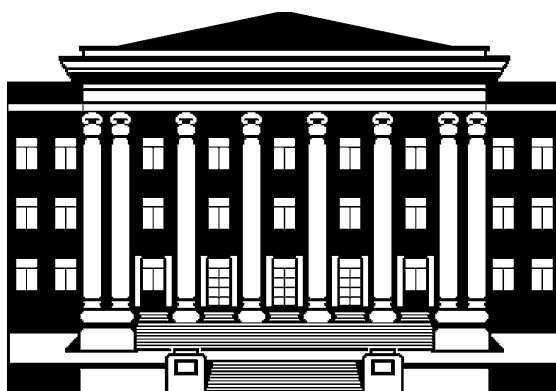
Genkov, R., Zhekov, K., 2017. Cognitive Art book for the fourth age group "Let's draw!", ed. "Enlightenment AzBooks" (**Оригинално заглавие:** Генков, Р., Жеков, К., 2017. Познавателна книжка по Изобразително изкуство за четвърта възрастова група „Хайде да рисуваме!“, изд. „Просвета АзБуки“).

Radeva, V., Pamukova, P., 2018. Cognitive Art Book for the fourth age group “A Little Messy But Pretty”, published by Bit and Tehnika” (**Оригинално заглавие:** Радева, В., Памукова, П., 2018. Познавателна книжка по Изобразително изкуство за четвърта възрастова група „Малко криво, но красиво“, изд. „Бит и техника“).

Zankov, O., 1992. Deformation - a means of increasing expressiveness in children's drawing, №3, 18-22 (**Оригинално заглавие:** Занков, О., 1992. Деформацията – средство за повишаване на изразителността в детската рисунка, №3, 18-22).

UNIVERSITY OF RUSE „ANGEL KANCHEV“

UNION OF SCIENTISTS - RUSE

**62-TH ANNUAL SCIENTIFIC CONFERENCE
OF UNIVERSITY OF RUSE „ANGEL KANCHEV“
AND UNION OF SCIENTISTS – RUSE**

OCTOBER 2023

I N V I T A T I O N

**Ruse, 8 Studentska str.
University of Ruse
Bulgaria**

PROCEEDINGS
Volume 61, Series 6.3.

Linguistics, Literature and Art Science
&
History, Ethnology and Folklore

Under the general editing of:
Assoc. Prof. Svetlozar Tsankov, PhD

Editor of Volume 61:
Prof. Diana Antonova, PhD

Bulgarian Nationality
First Edition

Printing format: A5
Number of copies: on-line

ISSN 1311-3321 (print)
ISSN 2535-1028 (CD-ROM)
ISSN 2603-4123 (on-line)

The issue was included in the international ISSN database, available at <https://portal.issn.org/>.
The online edition is registered in the portal ROAD scientific resources online open access

PUBLISHING HOUSE
University of Ruse "Angel Kanchev"